

Magyar Képzőművészeti Egyetem Doktori Iskola

A művészi szabadság kontextusai

Különös tekintettel a 2013 – 2027 időszakra, Magyarország

DLA értekezés

Menesi Attila

Témavezető: dr. habil. Sugár János DLA

Budapest, 2025

2000-ben néhány nap alatt kaptam szakintézményi, fővárosi kulturális bizottsági, és közterület használati engedélyt a Múcsarnok közelében álló Szent Kristóf szobor áthelyezésére. Az *Áthallás* kiállításon¹ azt az Olof Palme sétányra néző, bal oldali ablakhoz helyeztem át egy magasabb, az intézmény padlószintjével azonos magasságú talapzatra úgy, hogy a szobor befelé nézett. Szándékom szerint, és az akkori igazgató kérése ellenére a Múcsarnok 153 nm-es terme teljesen üresen maradt, miközben a többi zsúfolásig megtelt műtárgyakkal. A látogatók az üres termen végig haladva, az ablakon kinézve találkozhattak Szent Kristóf és a kis Jézus közeli tekinteteivel. A következő évben, a *Szervíz* kiállítás² alkalmából Erhardt Miklós és Várnagy Tibor ezt a termet *Menesi terem*-nek nevezte el *Manamana* című projektjükben.

A művészi szabadság magas fokaként éltem meg ezt a munkámat. 25 év telt el azóta. A Múcsarnokban 13 éve nem jártam.

A kormányzati cenzúrától, politikai beavatkozástól vagy nem állami szereplők nyomásától független művészi szabadság³ feltételei és körülményei megváltoztak 2013 óta Magyarországon.

Doktori értekezésem nem a művészi szabadság értelmezésével, meghatározásával vagy történeti recepciójával foglalkozik. Céloom annak mai, magyarországi kontextusainak tanulmányozása, ami a kortárs magyar képzőművészet személyes helyzetértékelése is egyben.

¹ *Áthallás*, Múcsarnok, 2000. június 1–augusztus 6., kurátor: Petrányi Zsolt.

² *Szervíz*, Múcsarnok, 2001. szeptember 6–október 7., kurátor: Angel Judit.

³ A *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization* által folyamatosan figyelemmel kísért emberi jog, annak védelme és támogatása érdekében.

Tartalomjegyzék

Tézisek	4
Theses	7
Absztrakt	10
Abstract	11
Bevezetés	12
A szabadság harmadik fogalma	14
Budapest, 2013 (és 2012)	16
[1-19]	16
f***k	18
(Bécs, 1938	20
Művészi szabadság, Magyarország kívülről	21
The State of Artistic Freedom	21
Systematic Suppression	23
The Fragile Triangle of Artistic Freedom	25
Három kérdés (kutatás)	27
Édes hazánk, 2023	36
Fordulat, visszafordulás, előzés (overtake)	41
A jelen megelőzése: a Kontextus Program (mestermunka)	45
A korszak, mint tanterv	45
Összegzés	51
Felhasznált irodalom	53
Függelék	55

Tézisek

1. A művészi szabadság fogalma különböző történelmi korszakokban, társadalmi berendezkedésekben és cselekvési modellekben változik. 2025-ben helytálló megfogalmazás *a kormányzati cenzúráról, politikai beavatkozástól vagy nem állami szereplők nyomásától független művészi szabadság*, javaslok azt azonban a *szociális szabadság*-gal együtt tanulmányozni. Axel Honneth német filozófus 2015-ben vezeti be a szabadság harmadik fogalmát,⁴ azt állítva, hogy a cselekvés mindig viszonylatokba ágyazódik, mert társas kapcsolatokban vagy közösségekben nyilvánul meg. A szabadság ilyen értelemben tehát közös. Hiába szeretnék én szabad lenni, ha a környezetem tagjaival nincs meg a közös szabadságélményünk.

2. A 2013 – 2027 időszak a művészeti szcéna tagjai számára jól ismert, annak részesei és felelősei vagyunk a következő években is. 2013 már annak a kulturális átalakulási folyamatnak az éve, amely elhozta az általam *biztonsági*-nak nevezett művészet⁵ korszakát Magyarországon. Az akkori tiltakozások ennek részévé váltak, az egykori aktivisták közül pedig többen a rendszer fenntartóivá. Mindez előre látható volt. Függetlenedni tőle pedig tiltakozás és cselekvés. A *Független Képzőművészeti Tanszék*⁶ megelőzte a jelent.

3. A *Független Képzőművészeti Tanszék (f***k)* létrejöttében a kortárs képzőművészeti szcénát a 2010-es évek elején érintő kultúrpolitikai változások, személyes és kollektív szakmai tapasztalatok játszottak szerepet, melyekkel szemben új tereket, közösségeket és nyilvánosságot teremtettünk. 2013 és 2022 között szerteágazó ismeretre tettünk szert a résztvevőkkel a kortárs képzőművészet és felsőoktatás kapcsán. Az eredeti célok az egyetemi autonómia megszüntetésének következtében, a 2020-as évek közepére azonban megváltoztak.

⁴ Axel Honneth. *A szabadság nem két, hanem három fogalmáról*. Előadás a budapesti Goethe-Intézetben, 2015.

⁵ A biztonsági művészet jellegzetességei többek között a pályázat nélkül kinevezett intézményvezetők, a politikusok részvétele megnyitó eseményeken, a cenzúra és az öncenzúra megjelenése.

⁶ Művészeti projekt, társadalmi aktivitás és edukációs modell, alapító: Menesi Attila, 2013.

4. A művészi szabadság aktuális nemzetközi kutatásai és jelentései⁷ a magyarországi viszonylatokra is felhívják a figyelmet. A forrásszegény, idejétmúlt és szerzőhiányos tanulmányok azt is jelzik, hogy a hazai képzőművészeti szcéna nem néz tükörbe, nincs aktuális helyzetképe, de sajnos szerzője sem, akinek ez eszébe jutna. Bár a *Freemuse*⁸ 2025-ös jelentésében már néhány mondattal szerepel Magyarország, az mintha továbbra is fehér folt lenne, sajnos nem hallatja a hangját.

5. 2023-ra, a mintegy tíz éves konszolidációs időszakot követően teljes mértékben stabilizálódik (paradox módon megerősödik) a gyenge, bizonytalan és tehetetlen szakmai rendszer. Az év ambivalens szakmai jellegzetességei érthetővé teszik a jelenlegi időszakot is. 2025 decemberében a háborús riogatás, a gyermekbántalmazás és a szexuális erőszak határozottan jelen van Magyarországon. A kortárs képzőművészet pedig nem (vagy alig) reagál (ezekre a) társadalmi problémákra.

6. *Három kérdés* című kutatásom eredménye alapján a művészi szabadság feltételei és körülményei megváltoztak 2013 óta Magyarországon. Azt a több mint 100 művészt és művészeti szakembert kérdeztem meg ennek kapcsán, akiket a *Független Képzőművészeti Tanszék* projektjeibe vontam be 2013 és 2022 között.⁹ A válaszadók többsége az intézményrendszer változásaiban látja az okokat és a helyzet hosszú távú, ideális megoldását is.

⁷ *The State of Artistic Freedom, Systematic Suppression: Hungary's Arts & Culture in Crisis, The Fragile Triangle of Artistic Freedom*, részletesen a doktori értekezés *Művészi szabadság, Magyarország kívülről* című fejezetében.

⁸ A dániai székhelyű szervezet a művészi szabadság érvényesülésének és megsértésének nemzetközi tendenciáit monitorozza évről évre adatokkal, számokkal és esettanulmányokkal alátámasztott jelentésekben.

⁹ Ádám Anna, Aknai Katalin, Albert Ádám, Bajusz Orsolya, Barna Orsolya, Barnaföldi Anna, Baróthy Anna, Bátorfy Attila, Beöthy Balázs, Berei Zoltán, Bolgár Eszter, Bori Om, Borsos Lőrinc, Brückner János, Budha Tamás, Csatlós Judit, Deli Anna, Dobi Dóra, Endrődi Vince, Eörtlén Nagy Gergely, Erdődi Katalin, Erlich Gábor, Farkas Viola, Fátyol Viola, Felsmann István, Fenyvesi Áron, Fischer Judit, Flohr Zsuzsi, Fodor Dániel János, Frazon Zsófia, Gajzágó Donáta, Gettó Ferenc, Gróf Ferenc, Gutema Dávid, Györfly László, Hajdu Zsolt, Hegedűs Orsolya, Hemrik László, Hódi Csilla, Istvánkó Bea, Karácsonyi László, Kaszás Tamás, Katharina Roters, Kerekes Gábor, Keserue Zsolt, Király András, Kis Judit, Kocsi Olga, Kopeckzy Róna, Korodi János, Korodi Luca, Koronczai Endre, Kotun Viktor, Kovács Gergő, Kovács Kristóf, Kovács Lola, Kozma Eszter, Kristóf Krisztián, Kürti Emese, Laki Júlia, László Zsuzsa, Lénárd Anna, Ligetfalvi Gergely, Lődi Virág, Major Virág, Mécs Miklós, Mélyi József, Menesi Luca, Mihályi Barbara, Molnár Ágnes Éva, Molnár Ráhel Anna, Monhor Viktória, Mucsi Emese, Murányi Mózes, Muskovics Gyula, Nagy Szilvia, Navratil Judit, Német Szilvi, Neogrady-Kiss Barnabás, Olta Kata, Orbán György, Paksi Endre Lehel, Pál Rebeka, Pólya Zsombor, Poór Dorottya, Rácz Márta, Schneemeier Andrea, Sebő Ferenc, Simon Zsuzsanna, Sós József, Szabó Eszter Ágnes, Szász Lilla, Szemző Zsófi, Szimán György, Szinyova Gergő, Szvoboda Viki, Tabori András, Tarr Hajnalka, Thury Lili, Timár Katalin, Trapp Dominika, Tüdős Anna, Tulisz Hajnalka, Varga Anna Gizella, Várnagy Tibor, Vécsei Júlia, Vető János, Véri Dániel, Zsikla Mónika.

7. Az intézményrendszer megkerülhetetlensége, dominanciája és hatalomhoz való viszonya problémás (de nem csak az elmúlt 10 év következménye). A jelenlegi helyzet a rendszeren belüli és azon kívüli szereplők személyes közreműködésének eredménye. Jól látszik azonban az intézményeken túli, egyre nagyobb tér, a minden körülmény között jelenlévő kritika és (egy kézen megszámálható) cselekvő aktivitás. Bár folyamatban van a kulturális hegemoniaépítés, és számos, az újrégi valóságot értelmező intézmény létrejött, a függetlenség fenntartható.

8. 2023 decemberében kerestem meg a *Central European University*-t a „Kontextus Intézet” ötletével. Féléves előkészítés után, *Kontextus Program*¹⁰ címmel 2024 szeptemberében indult a *CEU Demokrácia Intézet* és a *Független Képzőművészeti Tanszék* ingyenes programja, bármilyen tanulmányi területen tanuló egyetemisták számára. Művészeti gondolkodás, társadalmi elkötelezettség. Kortárs tematikák és kihívások, művészeti gyakorlatok. Aktuális társadalmi kérdések, történelmi és kulturális összefüggések. Egymást intenzíven váltó témák és aktivitások, folyamatos művészeti munka.

9. A következő évek dinamikáját – köztük doktori értekezésem vizsgált időszakának záróévét, 2027-et – nem az idejétmúlt, egykori csúcs intézmények határozzák meg, a konszolidációs folyamatban korábbi szerepük megszűnt. A jövőképből a szcénák szereplői különböző (előbújó vagy megmaradt) szabadság élményének összjátéka, függetlenség értelmezése és a kialakulóban lévő az új intézményesség határozza meg. A 2026-os választás nem változtatja meg a jelenlegi viszonyokat, de lendületet adhat, amely azonban nem azonnal, de 2027-ben realizálódhat.

¹⁰ www.kontextusprogram.hu

Theses

1. The concept of artistic freedom varies in different historical periods, social systems and models of action. In 2025, an appropriate formulation is that *the artistic freedom free of governmental censorship, political interference or the pressures of non-state actors*, but I suggest studying it together with the *social freedom*. Axel Honneth german philosopher introduces the third concept of freedom¹¹ in 2015, claiming that action is always embedded in connections, because it manifests itself in social relationships or communities. Freedom in this sense is therefore common. It would be in vain for me to want to be free if I do not have the shared experience of freedom with the members of my environment.

2. The period 2013 – 2027 is well known to members of the art scene, and we will be part of it and responsible for it in the following years as well. 2013 is already the year of the cultural transformation process that brought the era of what I call *security art*¹² in Hungary. The protests of that time became part of this, and many of the former activists became maintainers of the system. All this was foreseeable. To become independent from it is protest and action. The *Independent Art Department*¹³ overtook the present.

3. The foundation of the *Independent Art Department (f***k)* were played a role the cultural policy changes affecting the contemporary art scene in the early 2010s, personal and collective professional experiences, against which we created new spaces, communities and publicity. Between 2013 and 2022, we gained diverse knowledge with the participants in relation to contemporary fine arts and higher education. However, the original goals changed by the mid-2020s as a result of the abolition of university autonomy.

¹¹ Axel Honneth. *Drei, nicht zwei Begriffe der Freiheit*. Lecture at Goethe-Institut in Budapest, 2015.

¹² The characteristics of security art among others, institutional leaders appointed without application, the participation of politicians at opening events, and the emergence of censorship and self-censorship.

¹³ Art project, social activity and educational model, founder: Attila Menesi, 2013.

4. The current international research and reports on artistic freedom¹⁴ also draw attention to the Hungarian conditions. The studies, which are poor in sources, outdated and lacking authors, also indicate that the domestic art scene does not look in the mirror, does not have a current picture of the situation, but unfortunately, neither does it have an author to whom this come to mind. Although Hungary is already mentioned in a few sentences in the *Freemuse*¹⁵ 2025 report, it seems to continue to be a blank spot, unfortunately, its voice is not heard.

5. By 2023, after about ten years period of consolidation, the weak, uncertain and helpless professional system will be fully stabilized (paradoxically strengthened). The ambivalent professional characteristics of the year also make the current period understandable. In December 2025, war scares, child abuse and sexual violence are definitely present in Hungary. And contemporary art does not (or hardly) respond to (these) social problems.

6. Based on the results of my research entitled *Three questions*, the conditions and circumstances of artistic freedom have changed in Hungary since 2013. I asked more than 100 artists and art professionals about this, whom I involved in the projects of the *Independent Art Department* between 2013 and 2022.¹⁶ The majority of respondents see the reasons and also the long-term, ideal solution in the changes of the institutional system.

¹⁴ *The State of Artistic Freedom, Systematic Suppression: Hungary's Arts & Culture in Crisis, The Fragile Triangle of Artistic Freedom*, in detail in the chapter of the doctoral dissertation entitled *Artistic Freedom, Hungary from outside*.

¹⁵ The Denmark-based organization monitors international trends in the enforcement and violation of artistic freedom in annual reports supported by data, figures, and case studies.

¹⁶ Anna Ádám, Katalin Aknai, Ádám Albert, Orsolya Bajusz, Orsolya Barna, Anna Barnaföldi, Anna Baróthy, Attila Bátorfy, Balázs Beöthy, Zoltán Berei, Eszter Bolgár, Om Bori, Lőrinc Borsos, János Brückner, Tamás Budha, Judit Csatlós, Anna Deli, Dóra Dobi, Vince Endrődi, Gergely Eörtzen Nagy, Katalin Erdődi, Gábor Erlich, Viola Farkas, Viola Fátyol, István Felsmann, Áron Fenyvesi, Judit Fischer, Zsuzsi Flohr, János Dániel Fodor, Zsófia Frazon, Donáta Gajzágó, Ferenc Gettó, Ferenc Gróf, Dávid Gutema, László Györffy, Zsolt Hajdu, Orsolya Hegedűs, László Hemrik, Csilla Hódi, Bea Istvánkó, László Karácsonyi, Tamás Kaszás, Katharina Roters, Gábor Kerekes, Zsolt Keserue, András Király, Judit Kis, Olga Kocsi, Róna Kopeckzy, János Korodi, Luca Korodi, Endre Koronczai, Viktor Kotun, Gergő Kovács, Kristóf Kovács, Lola Kovács, Eszter Kozma, Krisztian Kristof, Emese Kürti, Júlia Laki, Zsuzsa László, Anna Lénárd, Gergely Ligetfalvi, Virág Lődi, Virág Major, Miklós Mécs, József Mélyi, Luca Menesi, Barbara Mihályi, Ágnes Éva Molnár, Ráhel Anna Molnár, Viktória Monhor, Emese Mucsi, Mózes Murányi, Gyula Muskovics, Szilvia Nagy, Judit Navratil, Szilvi Német, Barnabas Neogrady-Kiss, Kata Olta, György Orbán, Lehel Endre Paksi, Rebeka Pál, Zsombor Pólya, Dorottya Poor, Márta Rácz, Andrea Schneemeier, Ferenc Sebő, Zsuzsanna Simon, József Sós, Ágnes Eszter Szabó, Lilla Szász, Szemző Zsófi, György Szimán, Gergő Szinyova, Viki Szvoboda, András Tábori, Hajnalka Tarr, Lili Thury, Katalin Timár, Dominika Trapp, Anna Tüdös, Hajnalka Tulisz, Anna Gizella Varga, Tibor Várnagy, Júlia Vécsei, János Vető, Dániel Véri, Mónika Zsikla.

7. The inevitability, dominance and relationship to power of the institutional system are really problematic (but not only a consequence of the past 10 years). The current situation is the result of the personal contribution of actors within and outside the system. However, clearly visible the increasingly large space beyond the institutions, the criticism present in all circumstances and the (countable on one hand) activeness. Although the construction of cultural hegemony is underway, and several institutions interpreting the newold reality have been established, independence can be maintained.

8. I approached the *Central European University* in December 2023 with the idea of the 'Context Institute'. After half year of preparation, the free program of the *CEU Democracy Institute* and the *Independent Art Department*, entitled *Context Program*¹⁷, was launched in September 2024 for university students studying in any fields. Artistic thinking, social engagement. Contemporary themes and challenges, art practices. Current social issues, historical and cultural contexts. Intensively alternating themes and activities, continuous artistic work.

9. The dynamics of the coming years – including the final year of the period examined in my doctoral dissertation, 2027 – are not determined by the outdated, former top institutions, whose previous role in the consolidation process has ceased. In the vision of the future, the actors on the scene are determined by the interplay of their different (emerging or remaining) experiences of freedom, their interpretation of independence and the emerging new institutionality. The 2026 election will not change the current situation, but it may provide momentum, which, however, not immediately, but might be realized in 2027.

¹⁷ www.kontextusprogram.hu

Absztrakt

Az értekezés a szabadság szerteágazó fogalmi és a művészi szabadság aktuális nemzetközi recepciójában kontextualizálja az általam végzett kutatást, annak kapcsán, hogy változtak-e a művészi szabadság feltételei és körülményei 2013 óta Magyarországon. A kutatás a 2013 – 2027 időszak részletes tanulmányozásával és helyzetértékelésével egészül ki.

Az időszakot a 2013-as év áttekintésével vezetem be, amit egyfajta kezdetnek tekintek. Ebben az évben jelenik meg ugyanis az a szakmai tiltakozáshullám, amelyben több szervezet és aktivitás összefogva lép fel a kényszerű átalakításokkal szemben. Az események legerőteljesebb akciója a *Ludwig Lépcső*¹⁸, ahol a szcéná szinte minden szereplője megjelenik. 2013 a *Független Képzőművészeti Tanszék* alapításának időpontja is, amely a kezdetektől az intézményrendszeren kívül, de arra is reflektálva tevékenykedik intenzíven. A párhuzamosan konszolidálódó szakmai rendszer 2023-ban jut el a csúcspontjára, amelynek ambivalens jellegzetességei is részletesen bemutatásra kerülnek. A köztes évek is megjelennek, ahogy 2027 is, amely a következő időszak kihívásait hordozza. 2025 pedig az az értelmező év, amelyben az intézményrendszer megkerülhetetlensége és közömbössé válása egyszerre van jelen, de az azon belüli és kívüli szereplők személyes közreműködése is szóba kerül. Az értekezés mindezek ismeretében megállapításokat tesz a folyamatban lévő kulturális hegemoniaépítés közepette is fenntartható függetlenség kapcsán.

A mestermunka – az oktatási fordulat és annak félreértelmezett magyarországi megjelenésének tanulmányozása mellett – az ugyanebben az időszakban létrejövő *Kontextus Program*-ot mutatja be, amelyből az is kiderül, hogy hogyan lehet az értekezésben tárgyalt korszakból tanterv.

¹⁸ 2013. május 9-én a Ludwig Múzeum igazgatói pályázata kapcsán – de számos további addigi kényszerű kulturális átalakítás miatt is – művészek, művészeti szakemberek és egyetemisták foglalták el a múzeum lépcsőjét. Az épületet napi 24 órában nyitva tartó, egyre szélesebb körű tiltakozás 12 napig tartott.

Abstract

The dissertation contextualizes my research in the diverse conceptualization of freedom and the current international reception of artistic freedom, in relation to whether the conditions and circumstances of artistic freedom have changed in Hungary since 2013. The research is supplemented by a detailed study and situation assessment of the period 2013 – 2027.

I introduce the period by reviewing the year 2013, which I consider a kind of beginning. This year is when the wave of professional protest appears, in which several organizations and activities come together to oppose the forced transformations. The most powerful action of the events is the *Occupy Ludwig*,¹⁹ where almost all the actors of the scene appear. 2013 is also the time of the founding of the *Independent Art Department*, which has been active intensively outside the institutional system from the beginning, but also reflecting on it. The professional system, which is consolidating in parallel, will reach its peak in 2023, the ambivalent characteristics of which will also be presented in detail. The intervening years will also appear, just as 2027, which will carry the challenges of the following period. 2025 is the interpretative year in which the inevitability and indifference of the institutional system are simultaneously present, but the personal contribution of actors within and outside it is also discussed. In light of all this, the dissertation makes findings regarding the sustainable independence amidst the ongoing construction of cultural hegemony.

The masterwork – in addition to studying the educational turn and its misinterpreted appearance in Hungary – presents the *Context Program* created during the same period, which also reveals how can be the discussed era turned into curriculum.

¹⁹ On May 9, 2013, artists, art professionals, and university students occupied the steps of the Ludwig Museum in response to the director's application, but also to numerous other forced cultural transformations that had occurred up until then. The increasingly widespread protest, which kept the building open 24 hours a day, lasted for 12 days.

Bevezetés

Doktori értekezésem a 2013 – 2027 időszakkal foglalkozik, amely véleményem szerint a *biztonsági művészet* korszaka Magyarországon. „A folyamat a pályázatok nélkül vagy „fentről” kinevezett intézményvezetőktől kezdve a politikusok megnyitókon történő megjelenésén keresztül a cenzúráig (a sor folytatható) pontosan nyomon követhető” írtam 2020-ban,²⁰ az értekezésben pedig részletesen kiegészítem az azóta történetekkel.

Hipotézisem szerint a művészi szabadság feltételei és körülményei megváltoztak 2013 óta Magyarországon. Az ennek kapcsán végzett kutatásomat a szabadság harmadik fogalma és a művészi szabadság aktuális nemzetközi recepciója vezeti be. Bemutatom az Axel Honneth-i *szociális szabadság* fogalmát, elemzem a művészi szabadság érvényesülésének és megsértésének nemzetközi tendenciáit monitorozó *Freemuse* éves jelentéseit, a művészi szabadsághoz való jogot védő *Artistic Freedom Initiative (AFI)* Magyarország fókuszú 2022-es tanulmányát és az *Institut für Auslandsbeziehungen (ifa)* kiadásában 2024-ben megjelent tanulmányt.

Kutatásomba azokat a művészeket és művészeti szakembereket vontam be, akik 2013 és 2022 között részt vettek a *Független Képzőművészeti Tanszék* projektjeiben. Különböző tevékenységű, tapasztalatú, pozíciójú és generációjú szakemberek, több mint 100 fő.

A 2013 – 2027 időszak elején a Magyar Művészeti Akadémia már nem egyesület, hanem az Alaptörvény részeként köztestület. 2013-ban kapja meg a Műcsarnokot, pályázat nélkül korábban kinevezett igazgatójával együtt. Ugyanebben az évben – további kulturális átalakításokkal párhuzamosan – igazgatóváltás történik a Ludwig Múzeum élén, melynek kapcsán a szakmai tiltakozáshullám legerőteljesebb akciója valósul meg. 12 napig tartja magát a *Ludwig Lépcső*. Az akkor intenzíven tevékenykedő *Szabad Művészek*, az akciónapokat tartó *tranzit.hu*, az *Összefogás a Kortárs Művészetért* sajnos ma már nincs (vagy máshogy van) jelen. Az ugyanebben az évben alapított *Független Képzőművészeti Tanszék* azonban igen.

A párhuzamosan konszolidálódó szakmai rendszer 2023-ban jut el a csúcspontjára. Hogyan lehetséges, hogy az év egyik legambiciózusabb csúcsintézményi kiállítása

²⁰ *Megnyitó*, index-link, 2020. május-június. A teljes szöveg a Függelék azonos című fejezetében olvasható.

magyar résztvevőinek fele ugyanitt az igazgatóváltás és a Műcsarnoki einstand ellen tiltakozott tíz évvel korábban? Miért van minden évben jelen a hazai művészeti színtér legbefolyásosabb szereplőinek listája, a Magyar Power 50, miközben az a szervezők szerint is több sebből vérzik? Mivel magyarázható, hogy a magát indulásakor, 2015-ben az állami forrásoktól és intézményektől teljesen függetlenként meghatározó biennálé kurátori stábjában fele állami vagy önkormányzati közalkalmazott? Az év számos további ambivalens jellegzetességei is részletesen bemutatásra kerülnek. A köztes évek is megjelennek, ahogy 2027 is, amely a következő időszak kihívásait hordozza. 2025 pedig az az értelmező év, amelyben az intézményrendszer megkerülhetetlensége és közömbössé válása egyszerre van jelen, de az azon belüli és kívüli szereplők személyes közreműködése is szóba kerül. Az értekezés mindezek ismeretében megállapításokat tesz a folyamatban lévő kulturális hegemonia építés közepette is fenntartható függetlenség kapcsán.

Mestermunkám, az ugyanebben az időszakban megvalósuló *Kontextus Program*, amelynek részben előzménye a *Független Képzőművészeti Tanszék* szerteágazó tevékenysége, 2013-tól. Művészeti gondolkodás és társadalmi elkötelezettség a CEU Nádor u. 15. épületében és más helyszíneken, bármilyen tanulmányi területen tanuló egyetemisták számára, amely a művészetet edukációs térként és hálózatként, új tudásként értelmezi és használja.

A szabadság harmadik fogalma

A művészi szabadság fogalma különböző történelmi korszakokban, társadalmi berendezkedésekben és cselekvési modellekben változik. 2025-ben helytálló megfogalmazás *a kormányzati cenzúrától, politikai beavatkozástól vagy nem állami szereplők nyomásától független művészi szabadság*, javaslom azt azonban a *szociális szabadság*-gal együtt tanulmányozni. Miközben a *változás* felszabadítja a fogalmat a történelmi súly alatt, félreértésekre is okot ad. Magyarország Alaptörvényében is.

A 2012. január 1-jétől hatályos törvény²¹ „biztosítja” a tudományos kutatás és művészi alkotás szabadságát, míg az azt megelőző, a Magyar Köztársaság Alkotmánya²² „tiszteltben tartja és támogatja” a tudományos és művészi élet szabadságát. Bár az eltérő megfogalmazások – kutatás, alkotás és élet – is tovább kontextualizálhatók, a különbség az idézett szavak jelentésében van. A „tiszteltben tartja és támogatja” független, együttműködő és nyitott. A „biztosítja” ezzel szemben – amellet, hogy azt sugallja, hogy a korábbi törvény nem biztosította – felsőbbrendű, önkényes és zárt.

Különbséget kell tennünk továbbá a művészet szabadsága és a művészi szabadság között. A művészet szabadsága a művészet örök érvényű szabadság felfogására vonatkozik. A művészi szabadság ezzel szemben egyéni (és egyben közösségi) felfogás. Éppen ezért, annak aktuális magyarországi értelmezése céljából – doktori értekezésem részeként – azzal a kérdéssel kerestem meg azt a több, mint 100 művészt és művészeti szakembert, akik felkérésemre részt vettek a Független Képzőművészeti Tanszék 2013 és 2022 közötti projektjeiben, hogy változtak-e véleményük szerint a művészi szabadság feltételei és körülményei 2013 óta Magyarországon.²³

Az értekezés *szabadságtükör* is. A szabadság szerteágazó szakirodalmában Montesquie-től Marx-ig, Rousseau-tól Foucault-ig, Kant-tól Chomsky-ig sokan megfogalmazták azt,

²¹ (1) Magyarország biztosítja a tudományos kutatás és művészeti alkotás szabadságát, továbbá – a lehető legmagasabb szintű tudás megszerzése érdekében – a tanulás, valamint törvényben meghatározott keretek között a tanítás szabadságát.

²² (1) A Magyar Köztársaság tiszteltben tartja és támogatja a tudományos és művészeti élet szabadságát, a tanszabadságot és a tanítás szabadságát.

²³ A 2022. szeptember 12 – október 2. és 2023. november 15 – 27. között zajló kutatás három kérdést tartalmazott. (1) Változtak-e véleményed szerint a művészi szabadság feltételei és körülményei 2013 óta Magyarországon? (2) Mennyiben változtak? (3) Fokozódik-e véleményed szerint a változás a következő időszakban (2022-2025)?

a legmarkánsabban általában forradalmak kapcsán. Csak a francia forradalom idején vált azonban domináns gondolattá, hogy a szabadság egyéni szabadságot is jelenthet.

Benjamin Constant francia gondolkodó 1819-ben kétféle szabadság, *A régiek és a modernnek szabadsága* között tesz különbséget,²⁴ az antik görög demokráciát és a francia polgári forradalom eredményeit összehasonlítva. A régiek szabadsága a társadalmi hatalom felosztása az állam valamennyi polgára között és a közös hatalomban való részvétel, politikai szabadság. A modernnek szabadsága ezzel szemben, az önkénytől való mentesség és a kormány befolyásolásának lehetősége, egyéni szabadság,

139 évvel később, 1958-ban Isaiah Berlin brit filozófus, Constantra is reagálva *A szabadság két fogalma* címmel tart előadást.²⁵ A negatív, „valamitől való” szabadság (freedom from) az egyén minden külső beavatkozástól mentessége. A pozitív, „valamire való” szabadság (freedom for) pedig az aktív cselekvés képessége.

Axel Honneth német filozófus 57 évvel később, 2015-ben, Constantra és Berlinre is reflektálva a szabadság harmadik fogalmát²⁶ vezeti be, amit szociális szabadságnak nevez el. Azt állítja, hogy a cselekvés mindig viszonylatokba ágyazódik, mert társas kapcsolatokban vagy közösségekben nyilvánul meg. A szabadság ilyen értelemben tehát közös. Hiába szeretnék én szabad lenni, ha a környezetem tagjaival nincs meg a közös szabadságélményünk.

²⁴ Benjamin Constant. *A régiek és a modernnek szabadsága*. Atlantisz, Budapest, 1997.

²⁵ Isaiah Berlin. *Négy esszé a szabadságról*. Európa, Budapest, 1990.

²⁶ Axel Honneth. *A szabadság nem két, hanem három fogalmáról*. Előadás a budapesti Goethe-Intézetben, 2015.

Budapest, 2013 (és 2012)

Doktori programom alcíme: *Különös tekintettel a 2013 – 2027 időszakra, Magyarország*. Ez az időszak a művészeti szcéna jelenlegi tagjai számára jól ismert, annak részesei és felelősei vagyunk, a következő években is.

2013-ban már Emberi Erőforrások Minisztériumának hívják a Nemzeti Erőforrás Minisztériumát, már 3 éve nincs Oktatási és Kulturális Minisztérium. Már nem egyesület, hanem az Alaptörvény részeként köztestület a Magyar Művészeti Akadémia. Ebben az évben kapja meg a Műcsarnokot (a Pesti Vigadóval és a Hild-villával együtt), 2 évvel korábban, pályázat nélkül kinevezett igazgatójával együtt. Igazgatóváltás történik a Ludwig Múzeum élén, bezár az Ernst Múzeum, megnyit az Új Budapest Galéria. Ugyanebben az évben már tevékenykedik a *Szabad Művészek* csoportosulás, akciónapokat tart a *tranzit.hu*, zajlik a *Szükségállapot* sorozat a Pepita Ofélia Bárban, létrejön az *Összefogás a Kortárs Művészetért* és 12 napig tartja magát a *Ludwig Lépcső*. 2013 a *Független Képzőművészeti Tanszék* alapításának és tevékenysége megkezdésének időpontja is. Sajnos ma már egyik aktivitás sincs jelen, (elnézést a szerénységetért) a *Független Képzőművészeti Tanszék* kivételével.

Még valami: 2022-ben, doktori programom megkezdésekor személyes praxisomban éppen jubilált a cenzúra. Tíz évvel korábban, 2012-ben az egyik budapesti múzeum, amely a magyar avantgárd sokoldalú és kiemelkedő alakjának tárgyi és szellemi hagyatékát őrzi, a kiállításom megnyitója előtt néhány nappal, indoklás nélkül visszalépett a megvalósítás elől. A következő példa is a művészi szabadsági tárgykörébe tartozik, az intézményvezetői öncenzúra sajátos eseteként.

[1-19]

2012 őszén 19 különböző budapesti művészeti helyszín²⁷ homlokzatán olyan kiállításokat, projekteket és eseményeket szándékoztam közzétenni, amelyek nem (csak)

²⁷ 2B Galéria, BTM – Budapest Galéria (Budapest Kiállítóterem), Centrális Galéria, Ernst Múzeum, Fővárosi Képtár – Kiscelli Múzeum, Galéria Neon, Józsefvárosi Galéria, Kogart, Labor, Liget Galéria, Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum, Magyar Képzőművészeti Egyetem, Magyar Nemzeti Galéria, Műcsarnok, Stúdió Galéria, Szépművészeti Múzeum, Trafó, tranzit.hu, Vízivárosi Galéria

az éppen megtekinthető programokat, hanem más, általam aktuálisnak tartott, a helyszínek és a szakma figyelmébe ajánlott projekteket hirdetnek október 25-e és november 20-a között.

A javaslatok figyelembe vették a művészeti helyszínek szerepét, küldetését és kiállítási tevékenységét, a szcena akkori helyzetét, a javaslatokat több hónapos kutatás és előkészítés előzte meg. A 19 db, különböző, a helyszínek homlokzati kihelyezési szokásainak és lehetőségeinek megfelelő méretű molinót elkészíttettem. Méreteik 32,5 x 145 cm (legkisebb) és 370 x 290 cm (legnagyobb) között változnak, összesen több, mint 60 nm konfekcionált kültéri molinó.

A javaslatok (részletes leírás a Függelék [1-19] című fejezetében):

2B Galéria: **15 000 Ft + áfa** / BTM – Budapest Galéria, Budapest Kiállítóterem: **ikOn Békítő Show** / Centrális Galéria: **A művészet helyszínei. Lakás, pince, kápolna, presszó, mozi** / Ernst Múzeum: **Projektgruppe** / Fővárosi Képtár – Kiscelli Múzeum: **Tűz a múzeumban korrigált** / Józsefvárosi Galéria: **Válogatás a Ludwig-gyűjteményből** / Kogart: **FMK kiállítás korrigált** / Labor: **I. sz. Közvetítő Csoport** / Liget Galéria: **Liget Power 50** / Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum: **Epigon** / Magyar Képzőművészeti Egyetem: **A Rózsa** / Magyar Nemzeti Galéria: **Időszaki, állandó, meghosszabbított** / Műcsarnok: **Bizottság korrigált** / Neon Galéria: **András, Attila, Ágnes, Endre, Gábor, Gyula, Krisztina, Tibor** / Stúdió Galéria: **független képzőművészeti tanszék** / Szépművészeti Múzeum: **„Két hülye” – válogatás a 20. századi gyűjteményből** / Trafó: **Megnyitja: Navracsics Tibor** / tranzit.hu: **Damjanich 4., Rottenbiller 39., Majakovszkij 110.** / Vízivárosi Galéria: **A művészet megszűnt helyszínei 1999-2012**

A 19 megkeresésből 9 hozzájárulást eredményező projektet kontextualizáló dokumentációs kiállításon, a Zichy-kastély és a Kassák Múzeum köztes tereiben, a művészeti helyszínekkel folytatott kommunikációk mellett a nem engedélyezett molinók is kihelyezésre kerültek volna 2012. november 29-e és 2013. január 13-a között. A két intézmény azonban 6 nappal a megnyitó előtt visszalépett a megvalósításában való részvételtől.²⁸

²⁸ A nem engedélyezett kihelyezések kapcsán folytatott levelezések, és a Kassák Múzeum vezetőjének levele archívumom részeként bárki számára kutatható, olvasható és tanulmányozható, doktori értekezésemből terjedelmi okok miatt maradt ki.

A projektről számos publikáció és tanulmány jelent meg,²⁹ *Szükségállapot – művészet és politika pepitában*³⁰ címmel Korodi János szervezett sorozatot 2013-ban, amelynek részeként a nem engedélyezett molinókból készült válogatás.³¹

Azóta sem került azonban feldolgozásra az 1970-es években tevékenykedő *Rózsa kör*³² (a Körner Éva által korábban, más koncepcióval 1998-ban rendezett kiállítástól eltekintve) vagy a hamburgi, a magyar szcénával aktívan együttműködő *Projektgruppe*³³ munkássága. Nem tematizálta egyetlen projekt sem azt, hogy az elmúlt években egyre több politikus nyitott meg kiállítást. Nem került fókuszba az 1990-es évek példátlan önszerveződő eseménysorozata, az *Epigon*. Feledésbe merült a *Békítő Show*, és természetesen nincs olyan intézmény, amelyik korrigálta volna korábbi kiállítását (és egyben bevezette volna az önreflexív művészet fogalmát). Még mindig, azóta is folyamatosan van viszont *Magyar Power 50*.

2012 19 helyszínéből mára öt megszűnt, négy átalakult, egy pedig mintha már nem a kortárs képzőművészet helyszíne lenne. Az akkori döntéshozók közül sokan nem dolgoznak már az intézményeknél, de olyan is van, aki máshol, magasabb „szakmai” pozícióban folytatta.

f***k

A *Független Képzőművészeti Tanszék (f***k)* létrejöttében a kortárs képzőművészeti szcénát a 2010-es évek elején érintő kultúrpolitikai változások, személyes és kollektív szakmai tapasztalatok játszottak szerepet, melyekkel szemben új tereket, közösségeket és nyilvánosságot teremtettünk. A 2013-as célok az egyetemi autonómia megszüntetésének következtében a 2020-as évek közepére megváltoztak.

²⁹ Somogyi Zsófia. *Béának rég volt kiállítása*. Műértő, 2012. december.; Nagy Szilvia. *Fáziselmélet I-IV*. tanzit.blog.hu, 2013. január 30 – február 26.; Hemrik László. *Molinóemlékeze*., Élet és Irodalom, 2013. február 22.

³⁰ Pepita Ofélia Bár, Budapest, 2013. május 14-23.

³¹ És beszélgetés Fehér Dávid, Fenyvesi Áron, Készman József, Várnagy Tibor és Menesi Attila részvételével.

³² A Képzőművészeti Főiskola hallgatói közül az 1970-es években sokan az intézményen kívül – többek között a szemben lévő presszóban – találták meg számításukat. A *Rózsa kör* egykori tagjai közül jelenleg többen is az egyetemen oktatnak, ami lehetőséget adna a csoport történetének és munkásságának feldolgozására az intézményi infrastruktúra sok szempontú kontextusában (M.A., 2012).

³³ A *Projektgruppe* az 1990-es évek közepétől számos magyar-német együttműködés és csereprogram szervezője, kiállítások, ösztöndíjak és egyéb aktivitások formájában (M.A., 2012).

2013 óta szerteágazó ismeretre tettünk szert a kortárs képzőművészet és felsőoktatás kapcsán. Az ország számos egyetemén és főiskoláján volt jelen 2013 és 2019 között *flying art courses*³⁴ projektünk, különböző képzési területeken, ingyenes kortárs művészeti kurzusokkal (előadások, workshopok és egyéb aktivitások). 40 repülő kurzusunk – melyeken összesen közel 1500 hallgató vett részt – 12 vidéki felsőoktatási intézmény 21 különböző tanszékén, 5 budapesti intézmény 7 különböző tanszékén, 5 külföldi – 1-1 ausztriai, román és szlovák és 3 szerb – intézményben és 6 olyan helyszínen, amelyek nem felsőoktatásiak, de a generációhoz köthetők (szakkollégium, nyári szabadegyetem, középiskola stb.). Bölcsészettudományi, gazdaságtudományi, jogi, műszaki, művészeti, művészetközvetítési, pedagógusképzési, társadalomtudományi és természettudományi képzési területeken is jelen voltunk, tartottunk magyar, angol és német nyelvű kurzusokat.

Egyhetes nyári workshopjaink – Ádánd (2015), Hegyeshalom (2016), Velence (2017), Gyulaháza (2018) – az intenzív együttműködés helyszínei, melyeken a kurzusokon résztvevő hallgatók dolgoztak együtt meghívott képzőművészekkel és más szakemberekkel. Többek között egy közös festményt ajándékoztunk az ádándi könyvtárnak, ami a könyvekhez hasonlóan, Magyarországon először kölcsönözhetővé vált, ezen a településen. Színházi előadást tartottunk a nézők résztvevő bevonásával az egykori hegyeshalmi határátkelő épületében a migráció kapcsán. Képrejtvényt festettünk egy velencei épületre, amelyen a helyi politikai erőviszonyok is tanulmányozhatók a figyelmes szemek számára. Rózsalekvárt főztünk a gyulaházi rózsabokrok hasznosításaként, amellyel a helyi lakosságot kínáltuk az egyhetes nyári workshopokra jellemző utolsó napi záróeseményen. Keressük az új megjelenéseket is, fesztiválok (Bánkító Fesztivál, 2018, 2019., Sziget Fesztivál, 2019) mellett részt vettünk tüntetésen, ahol a magyar ABC egyes betűihez rendeltük az elmúlt évek oktatási változásait és veszteségeit (2018). Egy kutatás alapú óriásplakáttal is megjelentünk 2019-ben a budapesti Akácfa utcában, melynek kapcsán azt kérdeztük a járókelőktől, hogy milyen színben látják Magyarországot. A *f***k karaván* 2020-ban 10 településen volt jelen közösségi és köztéri projektekkal a dezinformáció ellen fellépve. Készítettünk ideális bulvárlapot, ami a csongrádi „kisemberek” lelkével foglalkozott. Ugróiskolává alakítottuk az egykori kőszegi katonai alreáliskola (Ottlik Géza *Iskola a határon* című regényének helyszíne) főterét. Közszemlére tettük az elmúlt évek politikai óriás-

³⁴ Az elnevezés tudatos utalás az 1980-as évek repülő egyetemeire, azok tiszteletéért, de egyfajta „titkos” tevékenységre is, ami nem hivatalos az egyetemi intézményrendszerben (M.A.).

plakátjainak makettjeit Szekszárdon. 2021-ben a *Freie Ungarische Botschaft*-tal és az *aHang*-gal együttműködésben a külföldön élő magyarok levélszavazásról szóló személyes üzenetei kapcsán valósítottunk meg egy akciót a nemzet főterén, a Kossuth szobornál. *Nem kötelező olvasmány* című projektünkben a kölcsönös tanulás került fókuszba 2022-ben a József Attila-lakótelepen, ahol különböző nyilvános és ingyenes tanulási lehetőségeket hirdettünk meg az ott lakók bevonásával. Az *Igaz táj, diszkurzív terek a Balaton-felvidéken* című projektünk 2023-ban 109 napon át 13 projekt résszel és 44 eseménnyel volt jelen a *Veszprém-Balaton 2023 Európa Kulturális Fővárosa* programsorozatban.

(Bécs, 1938)³⁵

Doktori programom kapcsán megkerülhetlenné vált Manfred Flügge *Nagyváros lélek nélkül. Bécs, 1938* című könyve,³⁶ amit életrajzi jegyzetekkel egészítettem ki, annak kapcsán, hogy hogyan talál fogást a történelem a szabadságon. Vagyis hogyan változhat meg minden a hatalomgyakorlás következtében és végződhet távolléttel, halállal vagy öngyilkossággal (a tanulmány a Függelék *Tulajdonság* című fejezetében olvasható).

³⁵ Szándékosan páratlan, nyitott zárójel, a tanulmány a Függelék *Tulajdonság* című fejezetében olvasható.

³⁶ Manfred Flügge. *Nagyváros lélek nélkül. Bécs, 1938*. Corvina, Budapest, 2019.

Művészi szabadság, Magyarország kívülről³⁷

A művészi szabadság aktuális nemzetközi kutatásai és jelentései a magyarországi viszonylatokra is felhívják a figyelmet. Az alábbi, tiszteletreméltó, de forrásszegény, idejétmúlt és szerzőhiányos tanulmányok azt is jelzik, hogy a hazai képzőművészeti szcéna nem néz tükörbe, nincs aktuális helyzetképe, de sajnos szerzője sem, akinek ez eszébe jutna.

The State of Artistic Freedom

A dániai székhelyű *Freemuse*³⁸ a művészi szabadság érvényesülésének és megsértésének nemzetközi tendenciáit monitorozza évről évre adatokkal, számokkal és esettanulmányokkal alátámasztott jelentésekben. Magyarország a 2019-ben megjelent, 2018-as évet elemző *The State of Artistic Freedom* jelentésben szerepel, amely részletesen kitér az Magyar Művészeti Akadémia alkotmányos szerepére, a kulturális intézmények kormánybarát vezetői kinevezéseire és a *Magyar Idők*³⁹ hírhedt cikksorozatára. A jelentés puha elnyomásként aposztrofálja a magyarországi helyzetet.

2022-ben a *Freemuse* több mint 1200 esetet dokumentált világszerte a 2021-es évre vonatkozóan a művészi szabadság megsértése kapcsán. Rekordszámú adat, hogy 38 művészt öltek meg ebben az évben, 11-et Kolumbiában, 8-at Mexikóban, 7-et Afganisztánban az első három helyen, Európa ebben nem érintett.

Abban azonban már igen, hogy 2021-ben 61 művészt börtönöztek be Európában, sorrendben: Fehéroroszországban, Törökországban, Oroszországban és Spanyolországban. A bebörtönzések okai világviszonylatban (119 művész 24 országban) 66%-ban maga a művészi produktum, 34%-ban pedig a művészek civil aktivitása. Az összes esetből 18 érint képzőművészt.

³⁷ Megjelent az *index-link* 2025. január-februári lapszámában, előadásként elhangzott a Magyar Képzőművészeti Egyetem Intermédia Tanszékén, 2025. február 13-án.

³⁸ www.freemuse.org

³⁹ Szakács Árpád *Kinek a kulturális diktatúrája?* címmel 2018-ban megjelent cikksorozata.

133 esetben indítottak büntetőeljárást 34 országban művészek ellen, ebből 65 eset európai, az országok tekintetében élen Lengyelországgal, Franciaországgal és Svédországgal. A letartóztatások kapcsán Magyarország is említésre kerül 1 fővel (253 eset 28 országban, 51 eset Európában).

A jelentés 303 cenzúra esetet jegyez, ennek több, mint egyharmada, 104 Európában történt.

A 2023-as jelentés (a 2022-es évről) a bevezető szerint a művészi szabadság védelmében készült. Tíz országra – Kína, Kuba, Egyiptom, Irán, Mianmar, Nigéria, Oroszország, Thaiföld, Törökország és Ukrajna – fókuszál, melyek a művészek elleni támadások mértéke és az ellenállás visszaszorítása érdekében hozott intézkedések alapján kulcsfontosságúak. Bár a tanulmány bevezető mondataiban hivatkozott háború a szomszédban, Budapeستől 300 km-re zajlik, Magyarországról szó sem esik a jelentésben.

Ahogy sajnálatos módon a 2024-es jelentésben sem sok. Pedig, ahogy az abban olvasható, „megdöbbentő és nyomasztó” a 2023-as év, hiszen a háborúknak és a konfliktusoknak köszönhetően világszerte 170 ezer ember vesztette életét a jelentés szerint, főként civilek, az ENSZ becslése szerint 114 millió ember kényszerült elhagyni otthonát.

A gázai és a szudáni háború, Fekete-Afrika, mint forró pont kerülnek a jelentés élére. Latin-Amerika és Kelet-Európa után, Törökország az egyetlen ország, amely külön fejezetet kap. Közel-Kelet, Észak-Afrika, Délkelet-Ázsia végül az Amerikai Egyesült Államok kerül részletesebben a jelentésbe.

A *Fear bites the Soul. Cenzúra Kelet-Európában* című részben Oroszország, Fehéroroszország, Grúzia, Lengyelország és Szerbia kap hosszabb-rövidebb bekezdéseket.

2023-ban a művészek elleni büntetőeljárások legsúlyosabb esetei Oroszországban fordultak elő, ahol Ukrajna inváziója óta a szabad véleménynyilvánítást megszünt. Egyre több művész él emigrációban, de sokakat külföldön is vád alá helyeznek.

A jelentés konklúziója a szerzők szerint, hogy az csak a felszínét érintheti a művészi szabadság kelet-európai elnyomásának. Sok esetet nem dokumentálnak, az alulról szerveződő tiltakozásokról és cenzúrakísérletekről, általában vallási fundamentalizmusra vagy homofóbiára hivatkozva nem számolnak be. Bár szóba kerülnek a tekintélyelvű

intézkedések hatásai, az állami politikának nem megfelelő alkotások és az egyes országok kultúrpolitikájának betartása, konkrét esetekről nem olvashatunk a jelentésben.

Bár a *Freemuse* 2025-ös jelentésében már néhány mondattal szerepel Magyarország, az mintha továbbra is fehér folt lenne. A 2024-es évet elemző jelentés bevezetőjében a világban zajló háborúk és a világszerte különböző demonstrációk élén álló művészek, a fejezetcímekben pedig Fehéroroszország, Szlovákia, Grúzia és Lengyelország is szerepel, példákat említve a folyamatokra reagáló aktivitásokkal. Magyarország sajnos nem hallatja a hangját.

Az sem mellékes, hogy a jelentésről a magyar médiában egyedül Nagy Gergely írt, a *Qubit-on Nincs jó állapotban a művészet szabadsága a világon, és Magyarország különösen problematikus a Freemuse jelentése szerint* címmel. A hosszú cím második része túlzás, a szerző is szeretné talán másképp értelmezni a szituációt, hiszen a jelentést olvasva a magyarországi helyzet inkább egyfajta hagyományként jelenik meg. Ahol „természetes” az orosz minta, a cenzúra és a bizonytalanság. Mintha itt semmilyen reakció nem lenne az utóbbi évek történéseire. Nincs is – és ahogy a korábbi jelentéseket is elemeztem, nem is volt – olyan eset, amely legalább egy fejezetcímet megérdemelne a művészi szabadság kapcsán.

Systematic Suppression

Szisztematikus elnyomás: Magyarország művészete és kultúrája válságban címmel jelent meg 2022-ben az *Artistic Freedom Initiative (AFI)* tanulmánya.⁴⁰

A New York-i székhelyű szervezet célja a művészi szabadsághoz való jog védelme. Elsősorban bevándorló művészekkel dolgoznak, hogy a száműzetésben létrejövő művészetet támogassák. Az *AFI* közvetlenül segíti azokat a művészeket, akiknek a véleménynyilvánítási szabadságát korlátozták, és támogatja azokat, akik elkötelezettek a progresszív társadalmi változások és az alapvető emberi jogok előmozdítása mellett.

⁴⁰ https://artisticfreedominitiative.org/wp-content/uploads/2022/03/Artistic-Freedom-Monitor_Hungary_Systematic-Suppression.pdf utolsó letöltés: 2025. december 28.

2017-es megalakulásuk óta több, mint 300 esettel foglalkoztak, több, mint 1,75 millió dollár értékű pro bono jogi szolgáltatást és letelepedési támogatást nyújtottak, és több mint 40 ország művészeit támogatták Indiától Ugandán át Venezueláig.

A UC Berkeley School of Law és a Columbia Egyetem Harriman Institute együttműködésében, az SDK Foundation for Human Dignity finanszírozásában megjelent tanulmány rámutat, hogy Magyarországon Orbán Viktor adminisztrációja hogyan alkalmazza a szabad véleménynyilvánítás és a művészetek pluralitásának korlátozására, valamint az öncenzúra ösztönzésére irányuló politikát a magyar művészekre.

Elizabeth M. Grady – akkor a Metropolitan, jelenleg a Bronx Művészeti Múzeum munkatársa – Magyarországra (és Lengyelországra) utazott, hogy interjúkat készítsen, első kézből ismerve meg a régió művészeinek és művészeti szakembereinek tapasztalatait.

A tanulmány szerint az elmúlt évtizedben a magyar kormány alkotmányos, törvényi és adminisztratív változtatásokat hajtott végre, amelyek célja, hogy megszilárdítsa pártja művészet feletti ellenőrzését. Orbán vezetése alatt Magyarország korábban független művészeti és kulturális szektorát egy sajátos etno-nacionalista narratíva mentén alakították át.

Az *AFI* tanulmány kapcsán Sanjay Sethi társigazgatóval 2022-ben jelent meg interjú, *A művészeti és kulturális ágazat az illiberalizmus elleni védőbástya*⁴¹ címmel.

A beszélgetés arra a kérdésre keresi a választ, hogy Magyarország (és Lengyelország) hogyan korlátozta a művészek és a kulturális intézmények munkáját. Az *AFI* társigazgatója szerint „könnyebb megérteni” a fehéroroszországi vagy a kubai művészek helyzetét. Amikor Magyarországról van szó, sokan meglepődhetnek az elnyomás mikéntjén, ugyanis a változások kevésbé észrevehetően és radar alatt látszódnak. A művészeti és kulturális szektor átvétele nem volt egyértelmű. Talán ez az oka annak, hogy a nemzetközi közösség is csak lassan (vagy egyáltalán nem) reagált erre. Sethi a *Magyar Művészeti Akadémia* műcsarnoki einstandjával érvel, amit megelőzött az *MMA* státuszának sérthetetlen alkotmányba foglalása. Hiszen általában nincsenek a világban

⁴¹ <https://www.betonbleu.org/artistic-freedom-initiative-en> utolsó letöltés: 2025. december 28.

olyan alaptörvények, amelyek művészeti akadémia fontosságát hangsúlyozzák. Magyarországon belül sem volt azonnal nyilvánvaló, hogy mi történik.

Bár az *Artistic Freedom Initiative* szerzői Magyarországon is interjúztak és figyelmük nagyra becsülendő, sajnos a tanulmány felületesen monitorozta a szcénát, mindössze három példát említ (nem helyhiány miatt) a művészi önszerveződés kapcsán. A példák ráadásul meg is kérdőjelezhetők, azokat túlzás első kézből szerzett információknak nevezni.

A tanulmány 259 angol nyelvű lábjegyzete közül összesen 8 képzőművészeti vonatkozású, de csak 4 foglalkozik részletesebben az elmúlt évekkel, 3 szerző tollából. A legfrissebb és egyben legrövidebb ezek közül 2018-ban (!) jelent meg.

The Fragile Triangle of Artistic Freedom

A művészi szabadság törékeny háromszöge című tanulmány 2024-ben jelent meg az *ifa* (*Institut für Auslandsbeziehungen*) kiadásában, a *Kultúra és külpolitika* kutatási program keretében, a Német Szövetségi Külügyminisztérium finanszírozásával.⁴²

Az *ifa* nemzetközi közvetítő szervezet, amely világszerte elősegíti az emberek és kultúrák békés együttélését. A nemzetközi kapcsolatok és a kulturális csereprogramok kiválósági központjaként is működik. Hálózataival, finanszírozási programjaival és projektjeivel a szabadságot hirdeti a művészetben, a kutatásban és a civil társadalomban.

*A művészi szabadság dokumentálásáról és monitorozásáról a globális tájban*⁴³ alcímet viselő tanulmány szerzői Ole Reitov, aki társalapítója, 2013 és 2017 között pedig ügyvezető igazgatója volt a *Freemuse*-nak és Sara Whyatt, a *PEN International* szólásszabadság programjának egykori igazgatója, jelenleg mindketten művészeti szabadság szakértők.

A tanulmány a művészi szabadság kihívásaival kapcsolatos ismeretek, adatok és tudatosság világszintű hiányával fókuszál, és feltárja a dokumentáló rendszerek jelenlegi helyzetét. Milyen pozitív fejlemények, negatív tendenciák figyelhetők meg a művészi

⁴² https://www.freemuse.org/wp-content/uploads/2024/10/ifa-2024_reitov-whyatt_artistic-freedom_EN.pdf utolsó letöltés: 2025. december 28.

⁴³ *A Study of the Documentation and Monitoring of Artistic Freedom in the Global Landscape*

szabadság előmozdításában és védelmében? Hogyan értik az adományozók, a nemzetközi szervezetek és a civil társadalmi szervezetek az előttük álló, jelenlegi kihívásokat és a kölcsönös függőség törékenységét?

A művészeti szabadság előmozdítása és védelme kölcsönösen függ az adományozóktól, a civil társadalmi szervezetektől és az ENSZ-szervezetektől – ez a „szereplők háromszöge”, amely a művészi szabadságot mozgatja, és amelyet maguk a kulturális szektor szervezetei és a művészek kommunikálnak. Bár az elmúlt négy évben számos szervezetben megnőtt az érdeklődés a művészeti szabadság iránt, könnyű kiemelni azokat az adományozókat és szervezeteket, amelyek jelentősen nagyobb figyelmet fordítottak a művészeti szabadság kérdéseire. Ennek a megnövekedett érdeklődésnek számos oka lehet, kezdve a művészek COVID utáni helyzetétől, az ukrajnai és másutt zajló konfliktusok következményein át a demokrácia eróziójától szenvedő világ fokozott érzékenységétől a polikrízis idején.

Finanszírozás nélkül a civil szervezetek nem tudnák végezni munkájukat. A civil szervezetek munkája nélkül pedig az adományozók és az ENSZ-szervezetek sem kapnának megfelelő információkat, és nem tudnák megvalósítani célkitűzéseiket. Ez a függőségi háromszög egyben a művészi szabadságtáj „Achilles-sarka” is.

Három kérdés⁴⁴

kutatás

Több mint 100 művészt és művészeti szakembert vontam be a *Független Képzőművészeti Tanszék* projektjeibe 2013 és 2022 között.⁴⁵ Őket kerestem meg az alábbi kérdésekkel 2022. szeptember elején.

(1) Változtak-e véleményed szerint a művészi szabadság feltételei és körülményei 2013 óta Magyarországon? (IGEN vagy NEM válasz, kifejtés nélkül)

(2) Mennyiben változtak? (kifejtés)

(3) Fokozódik-e véleményed szerint a változás a következő időszakban (2022 – 2025)?

A válaszok 2022. szeptember 12-e és október 2-a, valamint 2023. november 15-e és 27-e között érkeztek.

Több megkérdezett dolgozik párban, csoportban vagy megváltozott az e-mail címe, így összesen 99 levél ért célba, a visszajelzők száma: 76., a válaszok száma 62 (54 válaszadótól). A különbségek okai, hogy 5 fő jelezte, hogy aktuális elfoglaltságai miatt nem tud érdemben válaszolni, 1 pedig azt, hogy egyáltalán „nem tud” a kérdésekre válaszolni. 6 fő azt jelezte, hogy már nem a szcénában tevékenykedik és nincs releváns

⁴⁴ Megjelent az index-link 2025. november-decemberi lapszámában.

⁴⁵ Ádám Anna, Aknai Katalin, Albert Ádám, Bajusz Orsolya, Barna Orsolya, Barnaföldi Anna, Baróthy Anna, Bátorfy Attila, Beőthy Balázs, Berei Zoltán, Bolgár Eszter, Bori Om, Borsos Lőrinc, Brückner János, Budha Tamás, Csatlós Judit, Deli Anna, Dobi Dóra, Endrődi Vince, Eörtzen Nagy Gergely, Erdődi Katalin, Erlich Gábor, Farkas Viola, Fátyol Viola, Felsmann István, Fenyvesi Áron, Fischer Judit, Flohr Zsuzsi, Fodor Dániel János, Frazon Zsófia, Gajzágó Donáta, Gettó Ferenc, Gróf Ferenc, Gutema Dávid, Györffy László, Hajdu Zsolt, Hegedűs Orsolya, Hemrik László, Hódi Csilla, Istvánkó Bea, Karácsonyi László, Kaszás Tamás, Katharina Roters, Kerekes Gábor, Keserue Zsolt, Király András, Kis Judit, Kocsi Olga, Kopeczky Róna, Korodi János, Korodi Luca, Koronczai Endre, Kotun Viktor, Kovács Gergő, Kovács Kristóf, Kovács Lola, Kozma Eszter, Kristóf Krisztián, Kürti Emese, Laki Júlia, László Zsuzsa, Lénárd Anna, Ligetfalvi Gergely, Lódi Virág, Major Virág, Mécs Miklós, Mélyi József, Menesi Luca, Mihályi Barbara, Molnár Ágnes Éva, Molnár Ráhel Anna, Monhor Viktória, Mucsi Emese, Murányi Mózes, Muskovics Gyula, Nagy Szilvia, Navratil Judit, Német Szilvi, Neogrady-Kiss Barnabás, Olta Kata, Orbán György, Paksi Endre Lehel, Pál Rebeka, Pólya Zsombor, Poór Dorottya, Rácz Márta, Schneemeier Andrea, Sebő Ferenc, Simon Zsuzsanna, Sós József, Szabó Eszter Ágnes, Szász Lilla, Szemző Zsófi, Szimán György, Szinyova Gergő, Szvoboda Viki, Tábori András, Tarr Hajnalka, Thury Lili, Timár Katalin, Trapp Dominika, Tüdös Anna, Tulisz Hajnalka, Varga Anna Gizella, Várnagy Tibor, Vécsei Júlia, Vető János, Véri Dániel, Zsikla Mónika

álláspontja, 10 fő pedig annak ellenére, hogy jelezte, mert például „nagyon fontosnak tartja”, mégsem küldött választ. 8 fő két választ küldött.

A válaszadók 68,5%-a művész, 31,5%-a művészeti szakember (művészettörténész, etnográfus, muzeológus, kurátor, művészeti író, kultúrakutató, újságíró, kulturális antropológus). 78%-uknak van intézményi kötődése (oktatóként, hallgatóként vagy más alkalmazotti viszonyal), 22%-uk tudomásom szerint független. 57% nő, 43% férfi, az életkorok 1953 és 1992 között oszlanak meg, az átlagéletkor: 46 év (2024). Egy válaszadó időközben, 58 évesen elhunyt.

A leghosszabb válasz 6767 karakter, a legrövidebb 4 (egy IGEN válasz az első kérdésre), az átlagos karakterszám: 859, ami kb. egyharmad A4-es oldal, 7-10 mondat terjedelmű.

2 fő jelezte a kérdésfeltevés problematikáját, miszerint a második és harmadik kérdés befolyásolja az elsőre adható választ.⁴⁶

6 válaszadó (= 11%) megkérdőjelezte a felvetést vagy eltért a kérdés-válasz formától, és egy összefüggő véleményt küldött.

Van, aki szerint „nincs olyan, hogy művészi szabadság”, hiszen a művészet maga a szabadság.

Van, aki szerint a jelenlegi helyzetben a kérdés nem „adekvát,” mert az egész művészeti „szcénát” belengi a mutyi, a nepotizmus, a korrupció, az informális kapcsolatok uralma.”

És van, aki szerint a változás személyes, illetve „a művészi szabadság egy elnyomott társadalomban teljesen indifferens.” Van, aki azt is hozzáteszi, hogy ez a helyzet milyen lehetőséget teremt egy művész számára, teljesen szubjektív, „valaki ettől szárnyal, míg másvalaki elbujdokol.”

A válaszokban megfogalmazódik az is, hogy „a szabadság privilégium,” arról nem dönthet más, csak az, akié. De az is, hogy „mindenki olyan művészetet művel, amelyet akar,” annak ellenére is, hogy a művészi szabadságnak „soha nem voltak megfelelő feltételei.”

Egyre többen élnek külföldön, a válaszadók közül 14 fő (= 26%). Akkor, amikor részt vettek a projektben, közülük 8 fő még Magyarországon élt. Senki nem költözött haza

⁴⁶ A kutatásban sem tartalmi, sem terjedelmi, sem pedig mindhárom kérdésre kötelező válaszadás nem volt feltétel.

viszont azok közül, akik már akkor is külföldön éltek. Válaszaikban megfogalmazódik, hogy nem követik a magyarországi eseményeket. „Külföldről nézve: Három alapvető tendenciát figyeltem meg: az első a képzőművészeti materiális feltételeinek romlása, a második a direkt és indirekt cenzúra megjelenése, illetve harmadikként a rendszerváltást követő húsz évben elkezdett demokratizálási folyamatok megtorpanása.”

Igen és nem

3 válaszadó (= 5%) IGEN ÉS NEM (NEM ÉS IGEN) válasszal is reagált az első kérdésre.

Van, aki egyszerűen azért, mert a kérdés „bonyolultabb,” szerinte Szőke Gábor Miklós például szabad művész.

Van, aki szerint „politikai erőket hibáztatni és a szabadság korlátozásaként megélni a folyamatot” a felelősség áttolása, „még akkor is, ha az utóbbi évtizedben politikai és intézményi szinten valóban erősen korlátozni kezdték a művészi szabadságot. Annak a lehetősége azonban továbbra is fennáll, hogy átgondoljuk a mondanivalónkat és megtaláljuk azt a médiumot, amin keresztül az ... eljut a közönségéhez.”

Hasonló fogalmazódik meg egy másik válaszban: „Nem gondolom, hogy a művészi szabadság ... külső feltételekhez lenne kötve.” „Nálunk, az illiberális demokrácia, hiú módon, fenntartja a szabadság látszatát, így a művészi szabadság ellehetetlenítése sem képezi eszköztárát.”

Nem

Az első kérdésre 8 NEM válasz (= 15%) érkezett.

Van, aki azzal érvel, hogy nem érzi a három T megjelenését, „nincs tiltott művészet.”

Van, aki szerint egyszerűen csak arról van szó, hogy egy „másik politikai érdekcsoport kedves művészei kapnak több anyagi támogatást.”

És van, aki szerint „ugyanolyan semmilyen minden, mint amennyire eddig is volt.”

Van, aki szerint „a feltételek ugyanolyanok, csak az változott, hogy mennyire alkalmazkodnak hozzá a művészek.”

Egy másik válaszadó szerint „az alkotás és a kifejezés szabadsága továbbra is adott, ezt mondhatni SEMMI nem korlátozza,” szerinte inkább az „igazodás” feltételei változtak meg és „minden azon múlik, hogy ki mennyire van beágyazódva a vélt vagy valós szcénába.”

Van, aki csak az életkörülményeivel indokolja választát: „2012-ben anyukaként estem ki a művészeti körforgásból, aztán 2016 elején elköltöztem Magyarországról.”

Az egyik legszellemesebb válaszadó azért írt nemet, „mert szabadságomban áll, de igent is írhattam volna.” Szerinte a változás nem 2013-ban kezdődött (ezt nem is állította a kérdés), és nem is ért még véget.

Máshogy szellemes az a NEM válasz, amely így folytatódik: „természetesen én is azt gondolom, hogy változtak.”

Igen

A válaszadók közül 35 fő (= 65%) ért egyet azzal, hogy változtak a művészi szabadság feltételei és körülményei 2013 óta Magyarországon. Közülük mindannyian egyetértettek abban is, hogy a változás a következő években fokozódik.

A válaszok markáns szakmai véleményeket és személyes helyzetjelentéseket is tartalmaznak. „A politika és a pénz aljas és/vagy ostoba hatalmi mozgásai szürreális iramban vették el a szabad levegőt. (Ami engem illet, egyre elszigeteltebbnek érzem magam.)” Van, aki szerint egy olyan szervezet kapott „teljhatalmat”, amely „ideológia mentén választja meg tagjait és ideológia alapján értékeli művészetet,” illetve „ellehetetleníti azokat, akik ... nem illeszkednek a rendszerbe.” Az is ebben a válaszban olvasható, hogy „a művészeti szcénát átpolitizálásával” mind az intézmények, mind a művészek „a megtorlástól való félelemtől vezérelve öncenzúrát gyakorolnak.”

Van, aki úgy fogalmaz, hogy „szinte az anyanyelvem használatától vették el a kedvemet.”

A válaszokban leggyakrabban előforduló szavak a centralizálás, a cenzúra és az ideológia. Számos szarkasztikus: NER-, lakáj- és képcsarnoki művészet, de a korszakra vonatkozó, művészettörténetesek figyelmébe ajánlott új szakkifejezés is megfogalmazódott: identitás design, katonaművészet, újpesszimizmus.

Több egymondatos válasz érkezett, melyek rövidségük ellenére, szerteágazó szempontokra hívják fel a figyelmet: „súlyos problémát jelez, hogy (ez a téma) kérdésként felmerült”, „a művészi szabadságod otthon megmaradt” vagy „a művésznek kevesebb esélye van jóllakni, több oka szorongani.”

Gyakoriak a játékos: „semmi sem változott, minden megváltozott”, „változott és azóta is változik” vagy közhelyes reakciók: „semmi sem lesz olyan, mint tegnap. Ez a dolgok rendje”, „reménykedni mindig lehet, tulajdonképpen már csak egymásban.”

Többen megfogalmazzák, hogy „nincs igény társadalmilag releváns művészeti vagy közösségi gyakorlatokra”, a művészet kapcsán „érdektelenség” jellemzi a társadalmunkat, más szavakkal „luxusszintre” emelkedett a művészet és „annak fogyasztása.”

Az is megfogalmazódik, hogy szűkülnek „a szabadság körei” és „rapid romlás következik”, illetve egy másik válaszban a „2T rendszer”, „tiltás nincs, de lassan kivéreztetés van.”

Van, aki úgy véli, hogy „a művészi szabadság egyre nagyobb esélyekhez jut, hiszen a helyzet kikényszeríti a hiteles megnyilvánulásokat.” Ugyanez a válaszadó azt is hozzáteszi, hogy „a művészeknek... minden korszakban meg kellett küzdeniük a művészi szabadság optimálisnak vélt feltételeiért ... ebből a szempontból ezek a változások nem annyira különlegesek.”

Egy másik vélemény azt fogalmazza meg, hogy – bár a saját praxisában „nem történt olyan az elmúlt 8-10 évben, hogy hatalmi cenzúra akadályozta volna meg az ötleteim megvalósítását és bemutatását” – a rendszer „kitermeli ellenreakcióként az underground hálózatok, alternatív kiállítóhelyek, off space stratégiák felélénkülését – ez, ha nem is hosszú távon, de izgalmas ellenmozgásokra vagy újfajta belső dinamikákra ad lehetőséget.”

Más is hasonlóképpen látja, de már a korszak hozadékaként, hogy „a centralizáció hatása részben kontraproduktív, mivel az elmúlt években sok új alulról szerveződő kulturális platform” jött létre, amiket sajnos nem nevez meg a válaszadó.

Az intézményrendszer *újrégi* tehetetlensége is megfogalmazódik: „sokkal szabadabban mozog az intézményeken kívül és ez mégis érdekli a múzeumokat és galériákat is, a munkám bekerül tematikus kiállításokba talán pont azért, mert érezhető a szabadság és a

függetlenség, ami kutatni és kísérletezni enged. Az igazán fontos folyamatok sohasem az intézményekből indultak ki.” A válaszadó szerint „fontos a rendszerfüggetlen, személyes találkozás a „közönséggel”, a társadalom különböző csoportjaival még olyan helyzetben is, ahol az esemény nem kódolható a befogadó által ismert művészeti fogalmak vagy élmények közé”, a művész pozíciója és karaktere változik ebben a helyzetben, mert egy másfajta hierarchiát képvisel a terepmunka során. Szóval a szűkülő intézményi keretek, szűkülő támogatási rendszer ellenére sokkal tágasabb a kinti világ ... ami a hátránya, az az előnye is a központosított intézményeknek, vagyis, hogy tágul a külső tér, amivel a művészeknek kell kezdeni valamit és nem beszorulni a számunkra kijelölt” terekbe.

Van, aki saját intézménye jellegzetességeit fogalmazza – vagy inkább magyarázza – meg: „a közalkalmazotti státusz megszüntetésével... az intézményi dolgozók kiszolgáltatott, bizonytalan helyzetbe kerültek, ami kedvez az öncenzúrának, a vélt vagy valós elvárásoknak való megfelelési kényszernek, korlátozza a véleménysszabadságot és a szakmai döntések felvállalását. Ez pedig befolyásolja, hogy egy intézményvezető vagy kurátor milyen műveket lát „kockázatmentesnek”, mennyire ad szabad kezet a kiállító művészeknek.” A válaszadó arra „számít”, hogy „a kultúra teljesen háttérbe szorul, kikerül a hatalmi versengés fókuszából.”

Van, aki felveti a generációs különbséget, a képzőművészeti közeg különböző korszakaiban „felnövő” szereplők kapcsán. „A 2013-ig tartó korszakot érdemes lehet tágabb kontextusban is vizsgálni: többek közt azt az oldalát is, hogy vajon az addigi keretek valóban megfelelő (művészi) szabadságot biztosítottak-e a művészeknek, illetve, hogy mindezt hogyan élte meg 2013 előtt és után egy vidéken élő és művészeti „karriert” felépíteni kívánó művész.”

Hangot kap az a vélemény is, hogy „a magán kezdeményezésekből” létrejött intézmények és projektek „sokkal szabadabban vállalhatnak fel társadalmi kérdéseket” és az is, hogy „mindenki tisztában van vele, hogy milyen témákat kell elkerülni.”

Van, aki tovább megy, és amellett, hogy „elfogytak a művészeti ellenállási aktivitásra hívó események”, azt is megfogalmazza, hogy „nem az a veszélyes, aki úgy is gondolkodik, hanem azok, akik elkezdnek... odasimulni.”

Van, aki az oktatás kapcsán osztja meg tapasztalatait, amely szerinte „konzervatív irányba változott.” Akik nem kerülnek be a hazai művészeti felsőoktatásba, ugyanazzal „az

anyaggal... simán bejutnak bécsi, berlini és holland művészeti egyetemekre, ösztöndíjas helyekre... elismerik a szabadságukat.”

Több, kimondottan politizáló válasz is érkezett: a művészet „szabad..., amit a jelenlegi politikai hatalom pedig nem visel el”, „a művészetet veszélyes nem uralni egy nem demokratikus rendszerben”, „azzal, hogy a hatalom teljesen világosan meghúzta a határt a mi és az ők között, kijelölte a ... támogatandó művészet kereteit is.”

Ösztöndíjak és pályázatok kapcsán válasz: „a művészetem túl kritikai, nem szépelgő, mint ahogy az ösztöndíjat megnyerő művészek munkáin ezt láttam.”

Más is reagál azon kortársai hozzáállására, akik „elfogadnak olyan felkéréseket, amelyet ideológiai okokból régebben biztosan elutasítottak volna” vagy arra a jelenségre, amikor valaki „legitimálni kényszerül a kormány kultúrpolitikáját.” Ez a válaszadó azt is hozzáteszi, hogy „az ellenállásba és a kritikai szerepvállalásba... egyre többen belefáradnak, nincs szervezett kulturális ellenzék.”

Van, aki a nemzetközi kontextust is szóba hozza, „sokan a nemzetközi művészeti intézmények közül már nem tartják relevánsnak azt, ami itt... történik, illetve politikai okok miatt lényegében bojkottálják azokat.”

A szakma kapcsán szóba kerül a folyamatos létbizonytalanság, „a legtöbben a prekariátus táborát erősítjük”, és bár lehet „csinálni még jó / független dolgokat, de nagyon sokszor önkizsákmányolás a vége, mivel szinte csak ellenszélben lehet megvalósítani ezeket az ügyeket. Azt is gondolom, hogy folytatni kell a független szerveződések, több csoportos együttműködésre lenne szükség, ahol kollektíven lehet küzdeni. Azt látom, hogy a közös cselekvéseknek van értelme / jövője, a nonformális oktatási gyakorlatoknak, egymástól tanulni, hogy minél többen tudjunk tenni a fennálló rendszer ellen, stratégiákat keresni...”

Két válasz

8 fő (= 15%) két választ is küldött, melyekben megerősítik vagy kiegészítik előző válaszukat. Két olyan válaszadó van, aki másképpen reagált.

Az egyik közülük, megfogalmazása szerint ezekre a kérdésekre „nem tud” válaszolni, mert ő „ugyanolyan szabadon” dolgozik. A második válaszban már határozott IGEN-nel

válaszolt, „ott tartunk, hogy tulajdonképpen mindenki elfáradt és meghunyászkodva MMA tag szeretne lenni.”

Egy másik válaszadó szerint – aki első válaszában NEM-mel, utóbb IGEN-nel válaszolt, a szakma tehetetlenségét fogalmazta meg – „most sokkal nehezebb elkerülni, hogy... kapcsolatba kerüljünk a hatalommal. Ahogy az sem igazi kérdés ma már, hogy érdemes-e bojkottálni a szakmailag megfelelően működő, de a kormánypárt köreihez gyanúsan vagy nyíltan kötődő intézményeket.” Szerinte a „régie dilemmák helyett ma... a pusztalevegővétellel is a fennálló rendszert támogatjuk, hiszen még itt vagyunk.”

Egy másik kiegészítés szerint a kormány „minden bizonnyal folytatni fogja ezt az ultra reakciós, bigott és provinciális kultpolitikát. Idén (2023) több országban is választásokat nyertek a Fideszhez hasonló „alt-right” pártok, most legutóbb Hollandiában. És szinte mindenhol erősödnek a posztfasiszta paradigmához kötődő erők. Minden fokozódik.”

Ezekben a válaszokban is megfogalmazódik, hogy „a művészetcsinálás egyre inkább luxus tevékenységgé válik, csak az végzi, aki megteheti, mert másképp biztosított az egzisztenciája”, a válaszadó szerint „ez a szabadság ellen megy.”

Van, aki „annyira azért optimista..., hogy a három T időszaka nem tér vissza.”

A kétszer válaszolók között van az a vélemény is, amely a művészet létezését is megkérdőjelezi. „Csak az undergroundnak lenne esélye függetlennek maradnia, de az sem tud, mert a kopejkafasiszta rubelnáci propagandacunami, minden önálló gondolatot elsöpör vagy magához pörget. Nincs művészi felelősség, nincs művészi lehetőség, nincs művészet.”

A kutatás összegzése

A válaszadók 65%-a szerint igen, 15%-a szerint nem változtak a művészi szabadság feltételei és körülményei 2013 óta Magyarországon. 5% mindkét válasszal, igennel és nemmel is reagált, 15% pedig két választ is küldött, melyekben megerősítik vagy kiegészítik előző válaszukat, de olyanok is vannak közöttük, akik másképpen reagáltak. A válaszadók többsége az intézményrendszer változásaiban látja az okokat és a helyzet hosszú távú, ideális megoldását is. A véleményekben jelen van, hogy a művészi szabadságnak „soha nem voltak” megfelelő körülményei, és az is, hogy az nincs külső

feltételekhez kötve. Megfogalmazódik a hatalom által világosan meghúzott határ „a mi és az ők között”, kijelölve a „támogatandó művészet kereteit is.”

A vélemények skálájának két végpontja, a „nincs művészet” és a korlátozások ellenére is fennálló lehetőség, „hogya átgondoljuk a mondanivalónkat és megtaláljuk azt a médiumot, amin keresztül az ... eljut a közönségéhez.” Sőt, az is megfogalmazódik, hogy „a művészi szabadság egyre nagyobb esélyekhez jut, hiszen a helyzet kikényszeríti a hiteles megnyilvánulásokat.” A korszak hozadékaként hangsúlyt kap a centralizáció kontraproduktivitása, az új, alulról szerveződő kulturális platformok és a közös cselekvések jelentősége.

Kevesen ugyan, de vannak, akik azt fogalmazzák meg, hogy bár az intézményrendszeren kívül tevékenykednek, az előbb-utóbb kíváncsi lesz a munkájukra, „mert érezhető a szabadság és a függetlenség.” Többek szerint fontos a rendszeren kívüli találkozás a közönséggel. Sokan az előző intézményrendszerrel is elégedetlenek, de az is elhangzik, hogy „az MMA semmivel sem kirekesztőbb, mint pl. az OFF Biennále.” Az intézményi kötődésű válaszadók is fogalmaznak meg kritikát, de másképpen hangsúlyoznak. „Igazodás”-ként értelmezik a folyamatokat, amely „kedvez” a következményeknek és egyben mintha fel is mentené a személyes felelősségeket. Miközben többen üdvözlik az underground „felélénkülését,” az intézményrendszer alkalmazottjaiként a hivatalos rendszert tartják fenn. Ehhez kapcsolható figyelemre méltó szempont, hogy „minden azon múlik, hogy ki mennyire van beágyazódva a vélt vagy valós szcénába.”

Édes hazánk, 2023

2023 egyik legambiciózusabb csúcsintézményi kiállítása magyar résztvevőinek fele ugyanitt az igazgatóváltás és a Műcsarnoki einstand ellen tiltakozott tíz évvel korábban. Ebben az évben is megjelenik a hazai művészeti színtér legbefolyásosabb szereplőinek listája, a *Magyar Power 50*, miközben az a szervezők szerint is több sebből vérzik, és az első tízben mindössze két képzőművész van. A magát indulásakor, 2015-ben az állami forrásoktól és intézményektől teljesen függetlenként meghatározó biennálé kurátori stábjának fele állami vagy önkormányzati közalkalmazott.⁴⁷

2023-ban az utcán kerül felolvasásra a megnyitó szövege, mert az a belső térben nem kívánatos. Egyetemi kódexet szövegező oktató plagizál, menesztett múzeumigazgató akadémiai székfoglalót tart. A kortárs színház markáns képviselője úgy beszél tárlatvezetésen, mintha semmit sem tudna arról, hogy mi történik ebben a szakmában, írók, színészek, zenészek a legnagyobb természetességgel vesznek részt olyan képzőművészeti kísérő programokon, amikre egyébként be sem mennének, semmilyen szakmai ismerettel nem rendelkező NER-lovagok nyitnak galériát.

Az év (és a korszak) számos további ambivalens jellegzetessége figyelhető meg.

*Veszélyes, amit csinálok, mert hosszú távra kiírhatom magam a szakmából. Ennek már most is vannak jelei, kimaradok projektekből. Kiállításból, konferenciából, pályázati anyagból. Ilyen szintre jutott a komfortzóna, az igazodás és az öncenzúra Magyarországon a biztonsági művészet korában. Vagy ha benne lennék, nem dumálnék? Nekem semmi se jó? Még mindig ott tartok, hogy nem megyek be azokba az intézményekbe, ahol már régen újra kiállítanak az egykori aktivisták? Miért nem tudok közösséget vállalni a mindenkire ránehezedő rendszer szereplőivel?*⁴⁸

A helyenként abszurdnak, máshol provokatívnak tűnő megfogalmazás regénybe illő, pedig maga a valóság. A lehető legobjektívebb, szenvtelen és nyugodt műtárgyleírás, a szakma megtisztítása. De vajon megtisztul-e?

⁴⁷ A 2023-ban 6 fős kurátori stáb fele, amely 2025-ben 10 főre bővült.

⁴⁸ *Komfortzóna a Magyar Nemzeti Galériában*. Artmagazin Online, 2023. december 29.

A bevállalás mellett a megfogalmazás is kérdéses volt. Megnevezem-e konkrétan a szereplőket, az intézményeket és az eseteket vagy sem? Bár minden állítás mögött van konkrét személy, név nélkül tárgyilagossabban jelennek meg a magatartásminták.

Körkép a teljesség igénye nélkül (holnap vagy holnapután másról is írhatnék).

A kortárs művészet bemutatásának „egyik legjelentősebb nemzetközi fóruma,” a *Velencei Biennale* Magyar Pavilonja 2023-as, építészeti kiállítására kiírt pályázat – melynek teljes körű lebonyolítását az ország egyik csúcsintézménye, a Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum végzi – nyertese az ország másik csúcsintézménye, a Műcsarnok kiállítási osztályvezetője. Az utóbbi intézmény korábbi osztályvezetője az előbbi intézmény jelenlegi osztályvezetője.

A magyarországi kulturális intézményeknek általában igazgatói, főigazgatói és ügyvezető igazgatói, a Nemzeti Színháznak vezérigazgatója van. Az osztályvezető tisztség a legtöbb intézményben, így a Budapest Galériában is hagyomány, de ott jelenleg (a korábbi hagyományt is megtartva) főosztályvezetői pozíció is van. A Műcsarnok vezetői a Ludwig Múzeum, a Magyar Nemzeti Galéria, a Ferenczy Múzeumi Centrum vezetői székeiben ülnek vagy ültek. A szakmában az elmúlt, közel 25 évben ezekre a pozíciókra ugyanaz a néhány személy pályázik (vagy nevezik ki pályázat nélkül).

Tanulságos az intézményi weboldalak MUNKATÁRSA(IN)K menüpontjait időről-időre megnézni, az utóbbi években számos, egykor ugyanazt az intézményt elhagyó szakember tért vissza. Még tanulságosabb az elmúlt évek változásai ellenére az intézményeknél maradó és az új munkatársak érkezése is. Előbbiek látszólag („szakmailag”) túléltek a regnáló vezetést, miközben fenn is tartják azokat. Utóbbiak nyíltan elfogadják a rendszert, vagy ők is „csak egyszer élnek.” Természetesen van különbség azok között az alkalmazottak között, akik az átalakítások előtt már az intézmények munkatársai voltak és azok között, akik ebben a folyamatban érkeztek a szakmába és az intézményekhez. Az biztos, hogy kevesebb szakember és egyre több szakmaiatlanság van az intézményrendszerben. Kellemetlen példa két intézményvezető tévedése ugyanazon művész kapcsán: a Műcsarnok egykori igazgatójának felkérő levele „Tolvaj” Ernő életmű kiállítása kapcsán, amely végül a Ludwig Múzeumban valósult meg. A megnyitón azonban Tolvaly „Ferenc” kiállítását nyitotta meg az igazgató. Ott voltam.

A Ludwig Múzeummal – ahol 2013 óta 2023 az első év, amikor nem mond köszöntőt kiállításon miniszter, államtitkár vagy helyettes államtitkár – gyorsan kompromisszumot

kötöttek a szcena szereplői (ahogy más változással is: az Ernst Múzeumból Capa Központ lett, az Artpool a Szépművészeti Múzeum részévé vált). Mára már feledésbe merültek az igazgatói kinevezés körüli botrányok, a fotók tanulsága szerint vidám hangulatban jubilálnak a *Ludwig Lépcső* egykor tiltakozó aktivistái. A vadászati világkiállítás (sic!) mellett minden évben volt legalább egy jó kiállítás itt, az intézmény múzeumpedagógia aktivitása pedig igazgatóin átívelő. A Ludwig így is, úgy is betölti szerepét, az utóbbi 10 év kétségtelenül része a 35 éves intézménynek. A szcénának pedig tudat alatt szüksége van egy biztonságos, meleg, puha kortárművészeti múzeumra.

A *Magyar Power 50* 2023-as dobogóján egy harmadjára újrázó kurátor és „csapata”, egy miniszteri biztos és egy műgyűjtő házaspár osztozik. Az első képzőművész a 7. helyen lévő Bak Imre (†2022). 8.-ként pedig Maurer Dóra művész még az első tízben a két főigazgatói, két kurátori, két műgyűjtői és két művészettörténeti hely mellett, egyenlő (egyenlőtlen) arányban mutatva a művészeti erőviszonyokat.

2023-ban már nem ciki: a Vigadóban állítanak ki a Magyar Művészeti Akadémia Képzőművészeti Tagozat díjazottjai, akik közül többen 2014-ben ugyanott tüntettek (vagy tüntethettek volna). A Magyar Nemzeti Galéria újra menő: szelektív kilencvenes évek díjazottakkal, *TÓTalJOY* kiállítások. A Munkácsy-díj „csodái” pedig – a díjazottak névsorába történő utólagos bebeszélés és a lemondások ellenére – már három napig sem tartanak. Támogatják-e a rendszert a díjazottak, akik a kötelező kézfogás mellett átveszik a díjat?⁴⁹ Szakmai díjnak tartják-e azt a felhígult körben? Tetézi-e mindezt a 2018. január 1-jétől igényelhető 121 125 Ft / hó művészbérezmény, melyhez a kérelmet – 2021. január 1-jétől illetékmentesen – a Magyar Művészeti Akadémia Titkárságához kell benyújtani? (Hol van még ekkor Vészabó Noémi?)

2023-ban megszűnik a művészettörténet (és a film- és médiaismeret) oktatás, mértékadó művészek legitimálnak intézményeket, egykor szabad művész nyilatkozza: „az aktivizmus így vagy úgy, hosszú távon felszámolja önmagát.”

2023 legszebb emlékei múzeumigazgatókhoz kötődnek: kulturális területen végzett tevékenységének elismerése mellett menesztett múzeumigazgató néhány héten belül

⁴⁹ Dollár Papa Gyermekai – Kontextus osztály: *Díjátadó. A jelen megelőzése* című kiállítás megnyitója, 2024. december 12., CEU Nyitott Galéria. Részletes leírás a Függelék azonos című fejezetében.

akadémiai székfoglalót tart. Plagizálással rúgnak ki egy másik, több éve regnáló múzeumigazgatót. Egy harmadik múzeumigazgató nyilatkozatában pedig három nappal az óév után jelenik meg az utóbbi évek egyik legnagyobb benyálása, a magyar miniszterelnöknek.

A magyar avantgárd egyik sokoldalú és kiemelkedő alakjának tárgyi és szellemi hagyatékát őrző múzeum projektjeinek, általában „progresszív” résztvevői azzal, a fenntartó intézmény igazgatójával⁵⁰ írnak (írtak) alá szerződést, aki Soros György gázkamrájaként minősítette Európát. Ez a múzeum egyébként az elsők között, már 2012-ben felmutatta az öncenzúra gyakorlatát.⁵¹

Megállapítható, hogy 2023-ban is a kiállítás a képzőművészet legfőbb megjelenési platformja. Az AICA, a Műkritikusok Nemzetközi Szövetsége Magyar Tagozata (melynek székhelye a Műcsarnokban van(!)) 10 év után, 2024 januárjában újraindította „Legjobb kritika”, „Legjobb egyéni kiállítás” és „Legjobb csoportos kiállítás / kurátori projekt” díjait, melyeket a szervezet tagjaiból véletlenszerűen választott öt fős zsűri ítélte oda. „A díj újraindításának elsődleges célja, hogy a szakmai szempontokat gyakran mellőző döntések mentén formálódó művészeti intézményrendszerbe visszahozzon egy kifejezetten szakmai grémium által, demokratikus alapon kiadott elismerést.” A jelölések száma – 5 kritika, 9 egyéni és 10 csoportos kiállítás / kurátori projekt – arra enged következtetni, hogy a szakma él és virul. Két kiállítás is a legjobb egyéni kiállítás kategória győztese lett. A legjobb csoportos kiállítás / kurátori projekt pedig a Ludwig Múzeumban valósult meg. Érdekes adalék, hogy 10 évvel korábban, az utoljára átadott AICA-díjat is egy Ludwig Múzeum-beli kiállítás kapta, akkor kurátori díjként.⁵²

Az elmúlt években új intézetek és új képzések jelentek meg a művészeti oktatásban. Jelenleg két magyarországi egyetem hirdet intermédiá-művész, három média design képzést és több különleges specializációt. Az egyik legszexibb a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Rippl-Rónai Művészeti Intézet Kézműves tárgykultúra Art-design specializációja.

⁵⁰ 2025-ben távozott az intézmény éléről.

⁵¹ Részletes leírás a Függelék azonos című fejezetében.

⁵² *A hang szabadsága. John Cage a vasfüggöny mögött.* Ludwig Múzeum, 2012. november 23 – 2013. február 17., kurátor: Székely Katalin

A 2013-ban egy éven keresztül minden héten más képzőművész hely- és intézményspecifikus munkájával a Műcsarnok lépcsőjén megjelenő *Kívül tágas* projekt egyik szervezője szerint a projekt alapvetései 10 (11) évvel később már kérdésként vetődnek fel: *Kívül tágas? Létezhet-e kortárs művészet a Műcsarnokon kívül?*⁵³

A mintegy tíz éves konszolidációs időszakot követően 2023-ra teljes mértékben stabilizálódik (paradox módon megerősödik) a gyenge, bizonytalan és tehetetlen szakmai rendszer. Ez az év az értekezés kutatásának és megírásának intenzív időszaka. A szervilizmus éve.

2023-ban halt meg Tamás Gáspár Miklós is, életében kiadatlan, 2020-ban készült interjújában hangzik el a „kellemetlen gondolat megspórolása”, amely az előző oldalak név nélküli szereplőire is igaz: „jelesül, hogy közreműködője vagyok, tagja, résztvevője és cinkosa egy olyan társadalomnak, amelyet én magam is megvetek.”⁵⁴

Ami 2023 után történik, szakmai szempontból már teljességgel elfogadhatatlan, érdektelen vagy nevetséges. Már nem kérdés a rendszer fenntartása. A kritika tét nélkülivé vált. Doktori értekezésem benyújtásának idején, 2025 decemberében a háborús riogatás, a gyermekbántalmazás és a szexuális erőszak határozottan jelen van Magyarországon. A kortárs képzőművészet pedig nem (vagy alig) reagál (ezekre a) társadalmi problémákra, helyette inkább szépművészetté (szépművészetivé), nemzeti gyűjteménnyé vagy észrevétlenné válik. Mindezek sajnos eredményei is az elmúlt éveknek és nyomon követhetők az *index-link* kiadványban.⁵⁵

A szakmát foglalkoztató kérdések kizárólag a látványosság (kár, hogy annak Guy Debord-i kritikája is már kritikára szorul) és a kézzelfoghatóság (pénz). A mindezt fokozódó helyzetként értékelők és a szabadságot félre értelmezők későn kapcsolak. Lakájművészek, vidám sóhajtok, old school (és egyben önmagukat szembeköppő) neo-k.

⁵³ Mélyi József. *Kívül tágas?* Kontextus Program, 2024. október 17.

⁵⁴ Jaj, Istenem! TGM a reménytelenségről, az Orbán-korszak gyermekeiről és a lázadásról, Partizán, 2024.

⁵⁵ Az *index, a művészet helyszínei* című kiadvány 1999. áprilisa óta van jelen a magyar művészeti szcénában. A próbaszám Menesi Attila és Christoph Rauch *A művészet helyszínei* című kiállításának megnyitóján, a Balassi Könyvesboltban került bemutatásra 1999. április 26-án. A művészet helyszínei és eseményei mellett 2006. novemberétől megjelenő *link* mellékletek témái egyedülálló gyakorlatként dolgozzák fel a magyarországi kortárs kultúra aktivitásait különböző kontextusokban. Az *index-link* újra hajtogatott harmadik korszaka 2021. márciusában kezdődött el 75 kortárművészeti helyszín jelenlétével.

Fordulat, visszafordulás⁵⁶, előzés (overtake)

Véletlen egybeesés, hogy az *oktatási fordulat* szócikk is 2013-ban jelent meg Magyarországon. *A kurátori gyakorlat és diszkurzus szótára*⁵⁷ a tranzit.hu „hosszútávú, együttműködésen alapuló kutatási projekt”-je. Annak első fázisában a magyar-angol nyelvű, online, mindenki számára hozzáférhető szótárban a projektmunkacsoport⁵⁸ az 1990-es évek óta folyamatosan bővülő nemzetközi kurátori-kortárs művészeti diskurzusban leggyakrabban használt, ám korántsem egyértelmű fogalmak értelmezésére „tett kísérletet”. A szócikk szerzőjének *Oktatási fordulat a kortárs képzőművészetben és a művészetoktatásban* címmel 2019-ben készült el doktori értekezése.

Mindkét, mára szakirodalommá vált műben kérdéseket vet(nek) fel a szerző(k). A szócikk kapcsán azt, hogy „a kortárs művészetben bekövetkezett fordulatról, vagy inkább a terminus alkalmazásának gyors (talán reflektálatlan) elterjedéséről van-e szó?” A disszertációban pedig Irit Rogoff – aki (így helyes) 2008-ban kezdett el teoretikusan foglalkozni a fordulattal (és nem először használta azt) – kérdését ismételve: „olvasási stratégiáról vagy inkább egy interpretatív modellről beszélünk? A kiállításokat és projekteket pedagógiai szempontok alapján olvassuk újra vagy inkább olyan aktivitásról van szó, amely kritikailag közelít az eddigi kiállítási és múzeumi gyakorlatokhoz? Az sem egyértelmű, hogy a kurátori gyakorlat oktatási fordulata az oktatás, vagy pedig a kurátori gyakorlat kritikájára irányul-e.”

A kurátori gyakorlat és diszkurzus szótára munkacsoportja is feltett egy kérdést. A projekt „több szempontból is paradoxnak, illetve lehetetlen vállalkozásnak tűnhet.

⁵⁶ A CEU ellehetetlenítése (2017-től), az SZFE elfoglalása (2020) és az egyetemi autonómia megszüntetése (2021-től), amely 21 intézményt érint, a magyar kormány szégyenletes tetteinek három példája. A magyarországi felsőoktatás jelenlegi helyzete visszafordulásként értelmezhető, a doktori értekezést érdemlő történelmi szégyen éppen ezért most csak lábjegyzetként szerepel. Sajnálatos, hogy az egyetemista generáció számára ugyanez a kormány a Nemzeti Közszoigálalti Egyetemet, a Mathias Corvinus Collegium-ot és a Magyar Rádió helyén épülő Pázmány Péter Katolikus Egyetemet (a mára szellemegyetemmé váló egykori Makovecz Disneyland utódját) kínálja. Az egyik legkellemetlenebb, szakmai vonatkozású példa, amely egyben nemzetközivé is teszi a visszafordulás (= educational u-turn) jelzót, a Partium Keresztény Egyetem Nagyváradon, ahol – talán a szakma tudta nélkül? – számos kortárs művész és művészeti szakember oktat.

⁵⁷ A szótár a <https://tranzit.org/curatorialdictionary/> címen sajnálatos módon hosszabb ideje nem (2025-ben sem) elérhető.

⁵⁸ Beöthy Balázs, művész; Erőss Nikolett, kurátor, Frazon Zsófia, etnográfus; Lázár Eszter, kurátor és Szakács Eszter, kurátor

Egyrészt... az ellentmondás miatt, amely a gyakorlati-kuratori praxis dinamizmusa és a szótárforma szöveges-statikus volta között feszül. Másrészt a „bemutathatatlanság,” a diszkurzus és a gyakorlat diszkrepanciája egy további szempontból is felmerül a szótár következő fázisánál, amely az uralkodó diszkurzus lokális reflexióinak és változatainak feltárását tűzte ki célul: hogyan reprezentálható a „világ” egy szótárban?”

Az oktatási fordulat magyarországi szakirodalma véleményem szerint mindezekkel együtt félreértett, és sajnálatos módon elitista is. A félreértett szakirodalom ugyanis az „oktatási formák és struktúrák, alternatív pedagógiai módszerek” alkalmazását ismétli az oktatási fordulat kapcsán, és nem tud elszakadni a (kiállítás)szakmai keretektől: „az ismeretszerzés és -átadás, a (művészeti / kuratori) kutatás és a tudástermelés fogalmai köré rendeződnek” valamint a „kiállítási környezetet”-től. Az elitista attitűd pedig abban nyilvánul meg, hogy a félreértett, a közvetítők által kérdésekkel teli fogalom mégis publikálásra került.

A nemzetközi szakirodalomban a magyarral szemben szerteágazó értelmezéssel találkozhatunk.

A *Tate Art Terms* online néhány mondatos szószedete (amely leginkább a múzeum gyűjteményéből indul ki) szerint az 1990-es évek közepétől forgalomban lévő educational turn együttműködésen vagy kutatáson alapuló művészet, ahol „a folyamat kerül fókuszba és nem a műtárgy.” Ez eddig a magyar fordításokban és értelmezésekben is helyet kapott, ami nem, az most következik: A hangsúly leginkább azon van, hogy a meglévő oktatási és intézményi struktúrákon kívül új módszereket találjunk a művészet létrehozásához. Az ötletet az 1960-as évek radikális szervezetei ihlették, amelyek az oktatási és múzeumi gyakorlat forradalmasítását tűzték ki célul, mint például a Joseph Beuys⁵⁹ által alapított *Free International University* és a londoni *AntiUniversity*, egy 1968-ban létrehozott, rövid életű kísérlet, amely az önszerveződő oktatást és a közösségi életet népszerűsítette. Az oktatási fordulat kortárs példája a Tania Bruguera által 2011-ben létrehozott, a művészet társadalmi szerepét hangsúlyozó *Useful Art Association*.

Az Irit Rogoff-i fordulat (2008), – amelynek során „eltávolodunk valamitől, valami felé vagy valami körül, és mi vagyunk mozgásban, nem pedig az” – fizikai jellegzetessége az egyik kulcs a fogalom kapcsán, amely megfogalmazza a cselekvést. „Valami aktiválódik

⁵⁹ És Heinrich Böll, Klaus Staack, Georg Meistermann, Willi Bongard, Caroline Tisdall, Robert McDowell, 1973 (M.A.).

bennünk, talán aktualizálódik is, ahogy mozgunk. Ezért nagy a kísértés, hogy elforduljak a pedagógia esztétikájának különféle emulációitól, amelyek az elmúlt években oly sok fórumon és platformon zajlottak körülöttünk, és a fordulat felé tekintsek.”

Paul O'Neill és Mick Wilson (2010) a kurátori tevékenységet jellemzi „egyre inkább kiterjesztett oktatási gyakorlatként”, Rogoff nézeteit is újra publikálva.

Egy későbbi értelmezés – *The Educational Turn in Art. Rewriting the hidden curriculum* (2016) – szerint az oktatási fordulat az egyirányú tudásátadás kritikáját fogalmazta meg. A Paulo Freire, Ivan Illich és Jacques Rancière oktatási vonatkozású elméleteit is előzménynek tekintő tanulmány azonban meg is marad ebben a teoretikus buborékban.

Dragana Stojanović, a Belgrádi Egyetem Filozófiai és Társadalomelméleti Intézet tudományos munkatársa azonban találó és egyben mindent helyre is tévő címet ad: *Educational turn in art: Turning art into the production of a new knowledge* (2017). A tanulmány a művészet új szerepét hangsúlyozza a kortárs információs korszakban. E szerint pedig, az oktatási fordulat értelmezéseként a művészet hálózattá, a tudástermelést és cserét ösztönző oktatási térré alakítható, illetve önmagában az (alakítás nélkül is).

A Magyarországon „megelőlegezett” oktatási fordulat, amely a művészetet edukációs térként és hálózatként, egyfajta új tudásként értelmezi és használja, véleményem szerint éppen most van. A fordulaton túl doktori értekezésemben bevezetem az *előzés* (*overtake*) fogalmát, amely – a *Kontextus Program* tapasztalatait is figyelembe véve – tovább lép az értelmezéseken és cselekvésként van jelen.

(*)

Az oktatási fordulat magyarországi meglévő és leendő szakirodalma kapcsán fontos szempont a politikai olvasat, amely az interdiszciplináris környezet, gondolkodás és oktatás előzményeire és jelenlegi aktivitásaira is – más-más módon – jellemző.

A 2000-es évek elejétől kutatok és publikálok művészetpedagógiai témákban⁶⁰, amit az 1980-as évek végén megelőztek az egyik legsajátosabb és legszabadabb magyarországi művészeti intézményében, a Dekorátor Iskolában (hivatalos nevén: Kirakatrendező és Dekorátor Szakmunkásképző Iskola) folytatott tanulmányaim. A 2013-ban alapított *Független Képzőművészeti Tanszék* nagy tisztelője az alábbi aktivitásoknak: St.Auby Tamás *Paralel Kurzus* (1968), Erdély Miklós (és 1976 végéig Maurer Dóra) *Mozgástervezési és Kivitelezési Akció* (1975), *Kreativitási gyakorlatok* (1976-77), *Fafej* (1977-78), *Indigó* (1978-86), tevékenységének azonban azok nem előzményei.

⁶⁰ *Karba tett kezek. Tolvaly Ernővel beszélget Menesi Attila.* Trivia Film, Budapest, 2008.; *A kortárs képzőművészeti pálya, mint társadalmi tiltakozás.* Pécsi Tudományegyetem, 2010.; *Vegyes technika. Kontextus-háló a kortárs képzőművészet oktatásban betöltött szerepéhez.* Pécsi Tudományegyetem, 2012.; *Tanszék a kanyarban.* index-link, 2012. október-november.; *Nincs módszer, mint módszer. Csodálatos rendszer.* Ludwig Múzeum, Budapest, 2014.

A jelen megelőzése: a Kontextus Program

mestermunka

2023 decemberében kerestem meg a CEU-t a „Kontextus Intézet” ötletével, amelynek részben előzménye a *Független Képzőművészeti Tanszék* szerteágazó tevékenysége, 2013-tól. Az újdonság pedig a társadalomtudományos tudásközpont, környezet és infrastruktúra, amelyben a művészeti gondolkodás megjelenik.

Féléves előkészítés után, *Kontextus Program* címmel 2024 szeptemberében indult a *CEU Demokrácia Intézet* és a *Független Képzőművészeti Tanszék* ingyenes, interdiszciplináris programja, bármilyen tanulmányi területen tanuló egyetemisták számára. Művészeti gondolkodás, társadalmi elkötelezettség a CEU Nádor u. 15. épületében és más helyszíneken. Kortárs tematikák és kihívások, művészeti gyakorlatok. Aktuális társadalmi kérdések, történelmi és kulturális összefüggések. Egymást intenzíven váltó témák és aktivitások.

A *Kontextus Program* 6 + 1 alkalomból áll, a hetedik a félév során végzett közös művészeti munkák bemutatása.⁶¹ Kéthetente egy intenzív délután és este (17:00-21:00) előadással, workshoppal és rendhagyó aktivitásokkal, miközben folyamatosan zajlik a művészeti munka.

Az első Kontextus osztály létszáma 45 fő volt, a 2025 tavaszra 53, az őszi programra 57 regisztráció érkezett, több, mint 12 budapesti, vidéki és külföldi egyetem különböző tanulmányi területeinek hallgatói jelentkeztek.

A korszak, mint tanterv

Minden szó fontos a következő mondatban: A *Kontextus Program* a magyarországi oktatáspolitikai válságra reagálva jött létre a Central European University-n, Budapesten, 2024-ben. A magyarországi egyetemi autonómia ekkorra már teljes mértékben megszűnt, ami csak a fővárosban több mint 10 felsőoktatási intézményt jelent. Ugyanebben a

⁶¹ *A jelen megelőzése*. CEU Nyitott Galéria, 2024. december 12 – 19.; *Függőleges tiltakozás*. A CEU előtti köztéren és az épületben, 2025. május 29.; *Nem kell vigyázzban állni!* CEU Nyitott Galéria, 2024. december 9 – 2026. január 3.

városban, néhány évvel korábban egy világszínvonalú egyetemet a magyar kormány megfosztott eredeti szerepétől. Ebben a szituációban lépett színre a kortárs képzőművészet, azokat az egyetemistákat megszólítva, akik az „államegyházalapítványi” egyetemeken tanulnak.

A CEU Budapesten szimbolikus és politikai jelentőséggel bír, fizikai emlékeztetője a magyar kormány fellépésének az akadémiai szabadság és a független intézmények ellen. Az egyetem azon döntése, hogy oktatási tevékenysége 2019-es, kényszerű Bécsbe költözése ellenére is fenntartja jelenlétét, a nyílt társadalmi értékek iránti elkötelezettség. A CEU budapesti szerepvállalásának a *Kontextus Program* az egyik kulcsfontosságú példájává vált egy év alatt, az egyetem és a magyarországi egyetemista generáció közötti együttműködés tekintetében.

A Kontextus osztályok tagjai betekintést nyernek Budapest (Magyarország, Közép-Európa) kevésbé ismert, nem hivatalos, alulról szerveződő társadalmi és művészeti aktivitásaiba, különös tekintettel a vasfüggöny, a Kádár-kor és a rendszerváltás éveire. Megismerik mindezek összefüggéseit a jelenlegi korszakkal, az aktivizmus, a művészet és a saját tanulmányi területeik lehetőségeivel. Folyamatos művészeti munkában vesznek részt. Előadások és workshopok mellett rendhagyó aktivitásokkal találkoznak: beszélgetések, köztéri szobor túra, újrarájátszás, közös akció vagy mapping olyan budapesti helyszíneken, amelyek a témákhoz kapcsolódnak. Ezek egyben hiánypótló művészettörténeti események is, melyekhez a szakma szereplői is gyakran csatlakoznak. Ilyen volt az első magyarországi happening (1966) helyszíne a Hegyalja úton, annak akkor 18 éves tanújával.⁶² Vagy az egykori, *Dohány utcai lakásszínház*, amit 1976-ban kényszerűen hagytak el lakói, a Kontextus osztály most hasonló korú tagjai pedig, 49 évvel később ugyanezen a helyen idézték fel az eseményeket.⁶³ És ilyen volt a mára átépített külvárosi klub is, ahol a *Kex* együttes botrányba fulladt koncertje következtében, hivatalos személy megsértése büntetért 3 hónapos börtönbüntetésre ítélték 1970-ben Baksa-Soós Jánost.⁶⁴

Mindezeket túl mindhárom *Kontextus* félévben foglalkoztunk éppen akkor szembejövő vagy égető társadalmi kérdésekkel. 2024 őszén *Díjátadó* címmel hozott létre a Kontextus

⁶² Tanulás, gondolkodás, elkötelezettség, *Kontextus Program*, 2024. szeptember 19.

⁶³ Név, hírnév, identitás, *Kontextus Program*, 2025. március 13.

⁶⁴ Személyes tér, identitás, biztonság, *Kontextus Program*, 2025. október 2.

osztály és a *Dollár Papa Gyermekei* egy egyszeri színházi előadást⁶⁵ (megelőzve a következő év Munkácsy-díj botrányát, amely a teljes bizottság lemondásával végződött). 2025 tavaszán az utcai tüntetések ellehetetlenítése kapcsán valósult meg *Kontextus csere: a köztér személyes tér* címmel az az akció, amely egy monitoron keresztül az utcán közvetített egy közeli lakásban zajló tüntetést. 2025 őszén pedig a Magyar Képzőművészeti Egyetem szexuális erőszak botránya kapcsán elsőként álltunk ki spontán intézményen kívüli reakcióval, a kiállításban egyébként nem tervezett közösségi horgolással, *NEM! Közös szál* címmel.

A Kontextus osztályok tagjai megtapasztalják a művészi szabadságot. Hangsúlyt kap a változás, a cselekvés és a részvételiség. Cél a kritika mindennapi fenntartása, a társadalmi kérdésekkel való együttélés.

A programban történészek, kutatók és nemzetközi hírnévű professzorok mellett számos művész és művészeti szakember vesz részt a magyarországi neoavantgárd tanútól a kortárs képzőművészet legújabb irányzatait képviselőig. Folyamatosan új szereplőket vonunk be.

A történelmi pillanat megragadása, a művészeti gondolkodás és a társadalmi elkötelezettség a *Kontextus Program* legfőbb küldetése és egyben tanulási eredménye (learning outcomes) is. A művészetet edukációs térként és hálózatként, egyfajta új tudásként használjuk. Kétheti fluxus, de a résztvevők „haza is viszik” a tapasztalataikat, előbb-utóbb mindenkinek mindenről a művészet jut eszébe. Az osztály tagjai nem kapnak diplomát, a figyelem és a jelenlét érdek nélküli.

A programra jelentkezők közül többen megfogalmazták motivációikban kultúrpolitikai érdeklődésüket és felelősségüket, amely „interdiszciplináris megközelítést igényel,” „engem is érint, én is ennek a rendszernek a része leszek,” de a mindennapi egyensúly is szóba kerül, „ahol a világunkat ismerem, azonban nem félek azt megkérdőjelezni, ehhez pedig a tudás stabilitására, de a művészet bátorságára egyaránt szükségem van.” Lényegesnek tartják továbbá a „saját buborékunkból” történő kilépést, illetve a *Független Képzőművészeti Tanszék* és a *CEU* „ideális” „működési mentalitás”-át. Hangsúlyt kap,

⁶⁵ 2024-ben, március 15-e után december 12-én is Munkácsy Mihály-díjban részesült nyolc képzőművész: Beck András, Ék Sándor, Pór Bertalan, Bernáth Aurél, Farkas Aladár, Felekiné Gáspár Anni, Kerényi Jenő és Szabó Iván. A díjakat Bozóki András kulturális miniszter adta át a Kontextus Program *A jelen megelőzése* című kiállításának alkalmából.

hogy „a jelenre való tudatos reagálás... elengedhetetlen,” az oktatás „formálja a jövő társadalmát”, de az is, hogy a program „olyan témákat érint, melyeket az egyetemi képzés alatt nincs lehetőségünk mélyebben megvitatni.”

A visszajelzésekben és az ismételt jelentkezésekben hangsúlyt kapnak az egyéni és a kollektív motivációk, „hiánypótló lehetőség, szükségem van erre, hogy érezzem: lehet még változásokat előidézni... sokan gondolkodnak hozzám hasonlóan.” „Az egyetemi oktatásunkban sajnos kevés figyelem fordul a kortárs tendenciák, teóriák, problémák megismertetésére és még kevesebb ezeknek az aktív megvitatására.” „Elszomorít és megijeszt az, ami az egyetemekkel jelenleg történik, de úgy gondolom, hogy a *Kontextus Program* is lehet egy felülete annak, hogy akiket ez érint, találkozassunk és együtt gondolkozzunk a minket befolyásoló tényezőkről.” „A közösségi ötletelés és alkotás olyan szabadságot adnak, amik a politikailag erősen szabályozott intézményi környezetben nehezebben megvalósíthatók,” „segítenek másként tekinteni bizonyos társadalmi jelenségekre.” „Az oktatásnak olyan formáját tapasztalhattam meg, ami igencsak ritka manapság: közösségi élmény, mély fókuszáltság, egyenlőség.”

A harmadik *Kontextus Program*-ra 2025 nyarán érkező motivációk egyértelműen kinyilvánítják a magyarországi egyetemi oktatás hiányosságait. Szélesebb körben ismertté vált a program, egyre több egyetemről és különböző szakról jelentkeznek résztvevők. A nem művészeti hallgatók aránya is nő, társadalomtudományi, bölcsészettudományi, művészetközvetítői, pedagógiai, pszichológiai, gazdaságtudományi és jogi képzési területekről is érkeznek regisztrációk.

A motivációkban megfogalmazódik, hogy kevés egyetemi tanterv, kurzus vagy program fordít „kellő figyelmet az aktuális társadalmi folyamatok tudatos integrálására,” a résztvevőket „ehhez hasonló kurzusok,” foglalkoztatnák, „de hiánycikk,” a *Kontextus Program* az egyetemtől „eltérő betekintés a művészetbe.” „Ma létszükséglet a kritikai gondolkodás, valamint a szabad vélemény- és identitásformálás gyakorlása, ami többségében említés szintjén sem része a magyar köz- és felsőoktatásnak.”

Többen reflektálnak a motivációkban a rendszerre, az „egyre agresszívabbá váló hatalommal szemben a *Kontextus* egy olyan tér, ahol hasonló gondolkodású emberek találkozhatnak. Ezek az alkalmak tovább lendítenek engem a kritikus gondolkodás útján.” A program „aktuális témái ... jelenkori valóságunk zavaros jellegéből fakadóan igencsak sokrétű jelentésekkel bír(hat)nak, így fontosnak tartom,” hogy ne egyedül

„gondolkodjunk ezen jelenségekről.” A jelenlegi „politikai zűrzavarban az tud minket leginkább az aktív cselekvésre bírni, ha van lehetőségünk közösen feltérképezni a problémákat és együtt gondolkodni a megoldásokon.” Az is megfogalmazódik, hogy „az ország ... választások előtt áll. Ezért most különösen fontosnak tartom a különböző területekről érkező eltérő gondolatok találkozását és a kritikus gondolkodást. A *Kontextus* pedig pont ennek és az erre épülő művészeti gyakorlatoknak teremt platformot.”

Fókuszban van művészet, ami „ne elitista, hanem közösségi tapasztalás legyen, ami mindenki számára elérhető,” vagy „hogyan olyan művészetet csináljak, amihez van köze másoknak is, ami lehet egy közös érdek is.” „Hiszek abban, hogy a kritikai művészeti gyakorlat képes párbeszédet teremteni különböző nézőpontok között, és hozzájárulhat társadalmi változások elindításához.” „Különösen érdekelnek azok a művészeti formák, amik kortárs kérdésekre és problémákra reagálnak, illetve párbeszédet indítanak el, és közösségi jelenlétet hoznak létre. Fontos számomra, hogy a művészet ne csak esztétikai, hanem társadalmi és oktatási értéket is képviseljen, és részvételi folyamattá váljon.” „Sok olyan helyzetet tapasztaltam, amikor a szavak már nem tudtak segíteni, sőt, a szavak csak falat képeztek, ezért fordultam a művészetek felé.”

Hangsúlyt kap a közösség, a *Kontextus* „lehetőséget ad arra, hogy aktuális társadalmi kérdéseket olyan közegben vitassuk meg, ahol tanulmányaikban és tapasztalataikban különböző, de értékeikben és érdeklődésükben egymáshoz hasonló fiatalok gyűlnek össze,” „a *Kontextus* közösséget is teremt, egy alternatív szociális hálót, amely számomra reményt ad.” Van, akit „a társadalmi problémák szorongással töltenek el, ami ... leblokkoláshoz vezet, és úgy érzem ez megakadályoz abban, hogy felszólaljak a problémákkal szemben. Tetszik ebben a programban az, hogy velem egyidős korosztállyal egy csoportban lehet ezekről gondolkodni, és átalakítani művészetté, ezzel talán megszüntetve azt a blokkot, ami bennem van.” A programban „a jelen” Magyarországa jelenik meg, „olyan közösségben, amely számára fontos a közélet és a művészet kapcsolata, a társadalmi és az egyéni szabadság.” „Magyarország jelenlegi helyzetét tekintve különösen motiváló” olyan lehetőség, amely „társadalmi felelősségvállalásra” ösztönöz. „Az országban egyedülálló alkalmakon ... egy már egyre inkább valódi ... közösség is elkezdett kialakulni, melynek részének lenni nagy szerencse.” És megjelenik a hosszabb távú együttműködés igény is: „Az előző ... programokon való részvétel után ... az is motivál, hogy részt vegyek a *Kontextus* osztály közösségének fejlesztésében.”

Azok közül, akik korábban is részt vettek a programban többen megjegyzik, hogy „a közös munka hozzájárult a szakmai fejlődésemhez,” „nagyon sokat tanultam a mai művészeti világról más szemszögből is” és hogy „jó embereket ismerhettem meg.” „Meghatározó volt számomra ... szélesítette a látókörömet és számos új ismeretet, tudást adott, amellet, hogy ... korábban ismeretlen ... praxisokat ismerttetett meg.” „A ... részvételi művészeti ... akciók felszabadító erővel hatnak, ... sikerült olyan ... előadásokat és gondolatokat meghallgatni, amelyekre máshol nem nagyon lett volna lehetőség. Van, akit a részvétel megerősített abban, „hogy a művészet nemcsak a művészetet, hanem a társadalmat is képes megváltoztatni.” Bár a „társadalmilag elkötelezettség... szerepel a művészeti egyetemek tanterveiben témaként... nem olyan friss és konkrét módon, mint a *Kontextus Program*-on.”

Doktori védésemet a mestermunka helyszínén, a *Kontextus Program*-ban – amelynek következő féléve 2026. március 5-én kezdődik a *CEU*-ban – szeretném megvalósítani. A Védési Bizottság tagjainak összeállításánál javaslatot teszek a minél szélesebb körű szakmai és intézményi jelenlétre.

Összegzés

Doktori értekezésem a 2013 – 2027 időszakokkal foglalkozik, amely a művészeti szcéná tagjai számára jól ismert, annak részesei és felelősei vagyunk a következő években is. 2013 már annak a kulturális átalakulási folyamatnak az éve, amely elhozta az általam *biztonsági*-nak nevezett művészet korszakát Magyarországon. Az akkori tiltakozások ennek részévé váltak, az egykori aktivisták közül pedig többen a rendszer fenntartóivá. Mindez előre látható volt. Függetlenedni tőle pedig tiltakozás és cselekvés. A *Független Képzőművészeti Tanszék* megelőzte a jelent.

A mintegy tíz éves konszolidációs időszakot követően 2023-ra teljes mértékben stabilizálódik (paradox módon megerősödik) a gyenge, bizonytalan és tehetetlen szakmai rendszer. Ez az év értekezésem kutatásának és megírásának intenzív időszaka. Amellett, hogy részletes képet ad 2023 ambivalens szakmai jellegzetességeiről, amelyek – sajnálatos módon – érthetővé teszik a jelenlegi időszakot, a szabadság szerteágazó fogalmi és a művészi szabadság aktuális nemzetközi recepciójában kontextualizálja *Három kérdés* című kutatásomat. Több mint 100 művészt és művészeti szakembert vontam be a Független Képzőművészeti Tanszék projektjeibe 2013 és 2022 között. Őket kerestem meg az alábbi kérdésekkel 2022. szeptember elején.

A válaszadók 65%-a szerint igen, 15%-a szerint nem változtak a művészi szabadság feltételei és körülményei 2013 óta Magyarországon. 5% mindkét válasszal, igennel és nemmel is reagált, 15% pedig két választ is küldött, melyekben megerősítik vagy kiegészítik előző válaszukat, de olyanok is vannak közöttük, akik másképpen reagáltak. A válaszadók többsége az intézményrendszer változásaiban látja az okokat és a helyzet hosszú távú, ideális megoldását is.

Az intézményrendszer megkerülhetetlensége, dominanciája és mindenekelőtt a hatalomhoz való jelenlegi viszonya valóban problémás (de nem csak az elmúlt 10 év következménye, inkább mindenkori). Az intézményi autokrácia a regnáló hibrid (demokratikus és autoriter elemeket is tartalmazó) rezsím idején – a 2010-es, második rendszerváltás után, a képzőművészetben az MMA térnyerésétől kezdődően – látszólag virágzik, de egyre inkább le is értékelődik, az elmúlt évtizedben – hullámozó tendenciát mutatva – megszűnt a progresszió, a középserű lett mértékadó, a szakmaiatlan pedig középserű. Ugyanakkor egyre inkább közömbössé, egyre gyakrabban nevetségessé, (és

néha már) közröhej tárgyává vált (a rendszerhez hasonlóan, ahogy arról a politikatudomány már megállapította). A jelenlegi helyzet azonban az intézményrendszeren belüli és azon kívüli szereplők személyes – azt többségében elfogadó (és ezzel azt fenntartó) és kisebb számban ellene fellépő – közreműködésének eredménye (az intézményrendszerre hivatkozás maga is személyes eredmény). A kutatás sorai között olvasva jól látszik az intézményrendszeren túli, egyre nagyobb tér, a minden körülmény között jelenlévő kritika és a (jelenleg egy kézen megszámálható) cselekvő aktivitás.

Bár Magyarországon folyamatban van a kulturális hegemoniaépítés, és ennek megfelelően számos, az újrégi valóságértelmező intézmény létrejött, a függetlenség fenntartható, a jelen megelőzhető.

Doktori értekezésem vizsgált időszakának záró évében, 2027-ben a magyarországi (egykori) csúcs intézmények jelenlegi vezetői még minden bizonnyal a székükben ülnek.⁶⁶ A következő évek dinamikáját azonban nem ezek az idejétmúlt intézmények határozzák meg, a leértékelődési folyamatban korábbi szerepük megszűnt. A jövőképből a szcénák szereplői különböző (előbújó vagy megmaradt) szabadság élményének összjátéka, függetlenség értelmezése és a kialakulóban lévő az új intézményesség határozza meg. A 2026-os választás nem változtatja meg a jelenlegi viszonyokat, de lendületet adhat, amely azonban nem azonnal, de 2027-ben realizálódhat.

⁶⁶ A Ludwig Múzeum 2027-ben 75 éves igazgatójának mandátuma 2028-ban, háromszor 5 év után jár le. A Műcsarnokban nincs igazgatói pályázat, a jelenlegi művészeti vezető 80 éves lesz 2027-ben, 13 éves múlttal az intézményben. A Szépművészeti Múzeum államtitkári tisztséggel is rendelkező igazgatója pedig 23. vezetői évét kezdi meg 2027-ben, szintén átlépve a nyugdíjkorhatárt. Egyik intézménynek sem volt olyan hosszan regnáló igazgatója, mint a jelenlegi.

Felhasznált irodalom

- Isaiah Berlin. *Négy esszé a szabadságról*. Európa, Budapest, 1990.
- Béton Bleu. *The arts and cultural sector is one of the bulwarks against illiberalism*. <https://www.betonbleu.org/artistic-freedom-initiative-en>, 2022
- Benjamin Constant. *A régiek és a modernek szabadsága*. Atlantisz, Budapest, 1997.
- Paolo Freire *Az elnyomottak pedagógiája*. Open Books, 2024.
- Janna Graham, Valeria Graziano, Susan Kelly. *The Educational Turn in Art: Rewriting the Hidden Curriculum*. Performance Research 'On Radical Education, 2016
- Axel Honneth. *A szabadság nem két, hanem három fogalmáról*. Előadás a budapesti Goethe-Intézetben, 2015.
- Manfred Flügge. *Nagyváros lélek nélkül. Bécs, 1938*. Corvina, Budapest, 2019.
- Menesi Attila. *A kortárs képzőművészeti pálya, mint társadalmi tiltakozás*. Pécsi Tudományegyetem, 2010.
- Menesi Attila. *Komfortzóna a Magyar Nemzeti Galériában*. Artmagazin Online, 2023.
- Menesi Attila. *Vegyes technika. Kontextus-háló a kortárs képzőművészet oktatásban betöltött szerepéhez*. Pécsi Tudományegyetem, 2012.
- Menesi Attila. *Tanszék a kanyarban*. index-link, 2012. október-november.
- Menesi Attila. *Nincs módszer, mint módszer. Csodálatos rendszer*. Ludwig Múzeum, Budapest, 2014.
- Paul O'Neill – Mick Wilson. *Curating and Educational Turn*. Open Editions, London, 2010.
- Irit Rogoff. *Turning*. e-flux Journal, <https://www.e-flux.com/journal/00/68470/turning>, 2008.
- Dragana Stojanović. *Educational turn in art: Turning art into the production of a new knowledge*. Zbornik radova Akademije umetnosti br. 5, Akademija umetnosti u Novom Sadu, Novi Sad, 2017.

Tolvaly Ernő – Menesi Attila. *Karba tett kezek. Tolvaly Ernővel beszélget Menesi Attila*. Trivia Film, Budapest, 2008.

Working Class History kollektíva. *A munkásosztály története. Ellenállás és lázadás a mindennapokban*. Magánkiadás, 2024.

Systematic Suppression: Hungary's Arts & Culture in Crisis.

https://artisticfreedominitiative.org/wp-content/uploads/2022/03/Artistic-Freedom-Monitor_Hungary_Systematic-Suppression.pdf, 2022.

The Fragile Triangle of Artistic Freedom. https://www.freemuse.org/wp-content/uploads/2024/10/ifa-2024_reitov-whyatt_artistic-freedom_EN.pdf, 2024.

The State of Artistic Freedom. www.freemuse.org, 2019-2025.

Függelék

Menesi Attila

[1-19]

19 budapesti kiállítási intézmény, 2012. október 25 – 2013. november 20.

2012 őszén 19 budapesti művészeti helyszín⁶⁷ homlokzatán olyan kiállításokat, projekteket és eseményeket szándékoztam közzétenni, amelyek nem (csak) az éppen megtekinthető programokat, hanem más, általam aktuálisnak tartott, a helyszínek és a szakma figyelmébe ajánlott projekteket hirdetnek október 25-e és november 20-a között.

A 19 megkeresésből 9 hozzájárulást eredményező projekt a kritikai művészet aktuális kérdéseire kereste a választ. Mit mernek, és mit nem engednek a legbefolyásosabb intézményvezetők, kurátorok vagy galeristák? Van-e kultúrpolitikai önreflexió? Mennyire figyelmes a szakma, félrevezethetők-e a nézők és a programajánlók? Van-e a határ? Be tud-e (valóban) kerülni a kritikai művészet az intézményrendszerbe, vagy jobb, ha kívül marad?

A projektet kontextualizáló dokumentációs kiállításon az intézményekkel folytatott kommunikációk mellett a nem engedélyezett molinók is kihelyezésre kerültek volna a Zichy-kastély és a Kassák Múzeum köztes tereiben 2012. november 29-e és 2013. január 13-a között. A két intézmény azonban 6 nappal a megnyitó előtt visszalépett a megvalósításában való részvételtől.

A javaslatok:

2B Galéria

15 000 Ft + áfa / Menesi Attila

A magyarországi kortárs galériák az utóbbi években újabb és újabb hazai és nemzetközi vásárokon szerepelnek, miközben programjaik művészeti kiadványokban való

⁶⁷ 2B Galéria, BTM – Budapest Galéria (Budapest Kiállítóterem), Centrális Galéria, Ernst Múzeum, Fővárosi Képtár – Kiscelli Múzeum, Galéria Neon, Józsefvárosi Galéria, Kogart, Labor, Liget Galéria, Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum, Magyar Képzőművészeti Egyetem, Magyar Nemzeti Galéria, Műcsarnok, Stúdió Galéria, Szépművészeti Múzeum, Trafó, tranzit.hu, Vízivárosi Galéria

megjelentetését egyre többen közülük nem fizetik meg. A kiállítás, ennek apropóján is a non- és for-profit kiállítási helyszínek pénzügyi kérdéseivel foglalkozna.

BTM – Budapest Galéria, Budapest Kiállítóterem

ikOn Békítő Show / Menesi Attila (nem került kihelyezésre)

A Műcsarnokban 2010-ben megrendezett ikOn nap egyik tervezett programja, a Békítő Show sajnos nem valósult meg. Az ötlet, „hogyan az oly értelmetlen személyes konfliktusok egy részét kisimítsuk” azóta is időszerű, kiállítási viszonylatban számos művészettörténeti tény is újrapozicionálható.

Centrális Galéria

A művészet helyszínei. Lakás, pince, kápolna, presszó, mozi / Menesi Attila

A magyarországi neoavantgárd meghatározó művészeti eseményei lakásokban, pincékben, kápolnában és más helyszíneken zajlottak, melyek kontextuális feldolgozása még nem történt meg. A projekt aktualitását adhatják a jelenleg hivatalos helyszíneken kívül történő művészeti események.

Ernst Múzeum

Projektgruppe / Menesi Attila

A hamburgi Projektgruppe az 1990-es évek közepétől számos magyar-német együttműködés és csereprogram szervezője, kiállítások, ösztöndíjak és egyéb aktivitások formájában. Nevükhöz fűződnek többek között az Epigon kiállítások és az utóbbi évek tematikus kiadványai. Tevékenységüket, amely a magyarországi szintér része, egyetlen kiállítás sem dolgozta fel eddig.

Fővárosi Képtár – Kiscelli Múzeum

Tűz a múzeumban korrigált / Menesi Attila (nem került kihelyezésre)

Sugár János több éven keresztül a Templomtérbe tervezett és meg is hirdetett projektje helyett végül egy másik munka szerepelt a 2012. márciusi kiállításon. A bürokratikus engedélyezési folyamatban egy olyan ötlet hiúsult meg, amely több szempontból is megérdemelné a megvalósítást.

Józsefvárosi Galéria

Válogatás a Ludwig-gyűjteményből / Menesi Attila

A Ludwig Múzeum külső projekthelyszíne – amely pozitív intézményi, korszakos és generációs együttműködés lehetett volna – sajnálatos módon rövid ideig működött. A

múzeumi gyűjtemény évről évre megrendezésre kerülő válogatás kiállítása ezen a helyen új összefüggést teremthetne a folytatásra is, de számos egyéb intézményi kérdést is megfogalmazhat.

Kogart

FMK kiállítás korrigált / Menesi Attila (nem került kihelyezésre)

Az intézmény helyén lévő valamikori Fiatal Művészek Klubját 2005-ben feldolgozni szándékozó bemutató számos szakmai kritikát kapott, amit a korrigált, történeti-kontextusú és kutatás-alapú kiállítás megrendezése tehetne helyre.

Labor

I. sz. Közvetítő Csoport / Menesi Attila

Nem, hogy a közönség, de a szakma számára sem ismert az 1980-as évek hazai és nemzetközi kiállításaira I. sz. Közvetítő Csoport néven munkákat küldő művészek kiléte, akiknek látszólagos iróniájuk mögött érvényes művészetkritika állt.

Liget Galéria

Liget Power 50 / Menesi Attila

Tanulságos összehasonlítás lehetne a Liget Galéria bezárása ellen fellépő személyiségek listája a szakma legbefolyásosabb személyiségeinek rangsorával. A Liget Power 50 remélhetőleg a listakészítést is kellő kritikával illetné a közelgő, második Magyar Power előtt.

Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum

Epigon / Menesi Attila (nem került kihelyezésre)

Az 1990-es évek elején jelentkező kiállítás sorozat témája ma is sok szempontból aktualitás. A számos együttműködést eredményező projekt akkor nemzetközi figyelmet érdemelt, míg Magyarországon azóta is alig kapott nyilvánosságot. Az Epigon kiállításokat feldolgozó projekt a generáció tagjainak sorra retrospektív kiállításokat rendező intézmény tágabb kontextusú új fókusza lehetne.

Magyar Képzőművészeti Egyetem

A Rózsa / Menesi Attila (nem került kihelyezésre)

A Képzőművészeti Főiskola hallgatói közül az 1970-es években sokan az intézményen kívül – többek között a szemben lévő presszóban – találták meg számításukat. A Rózsa kör egykori tagjai közül jelenleg többen is az egyetemen oktatnak, ami lehetőséget adna

a Körner Éva által 1998-ban rendezett kiállítás után a csoport történetének és munkásságának feldolgozására az intézményi infrastruktúra sok szempontú kontextusában.

Magyar Nemzeti Galéria

Időszaki, állandó, meghosszabbított / Menesi Attila (nem került kihelyezésre)

Az eredetileg augusztus végéig meghirdetett Hősök, királyok, szentek című kiállítást az év végéig, további 4 hónappal hosszabbították meg. A néhány nap híján egy évig tartó, Magyarország miniszterelnöke által megnyitott tárlat kultúrpolitikai kérdések mellett diszciplinárisakat is felvet, az „időszaki” és az „állandó” kapcsán, amely egy leendő kiállítás koncepciója lehetne.

Műcsarnok

Bizottság korrigált / Menesi Attila (nem került kihelyezésre)

A szakmaiságában és szervezésében sokat kritizált, de leginkább kontextus nélküli 2011-ben megrendezett Bizottság kiállítás újabb fordulatot vehetne a korrigált változattal, miközben az intézmény önreflexiót gyakorol.

Neon Galéria

András, Attila, Ágnes, Endre, Gábor, Gyula, Krisztina, Tibor / Menesi Attila

Melyik András? Melyik Ágnes? Ki kivel van? A címében csak keresztnéveket kommunikáló kiállítás a galériákhoz tartozó művész identitását vizsgálja, miközben a belterjes szakma szereplői magukra vagy másokra ismerhetnek ebben az összefüggésben.

Stúdió Galéria

független képzőművészeti tanszék / Menesi Attila

A Stúdió sokféle aktivitása mellett újabb szereppel bővíthet a 2012-ben alapításra kerülő független képzőművészeti tanszék első ideiglenes helyszíneként. Az egyetem nélküli tanszék a művészeti gondolkodást kívánja megismertetni és közvetíteni a művészeti képzési területeken kívüli diszciplinákkal való együttműködésben.

Szépművészeti Múzeum

„Két hülye” – válogatás a 20. századi gyűjteményből / Menesi Attila

(nem került kihelyezésre)

A múzeumi negyed összevonásainak következtében a Magyar Nemzeti Galéria Jelenkori Gyűjteménye is a városligeti intézmény része lesz. Az első kiállítások egyike lehetne a gyűjteményből rendezett válogatás, amely Altorjai Sándor festményéről kaphatná címét.

Trafó

Megnyitja: Navracsics Tibor / Menesi Attila (nem került kihelyezésre)

A politikusok manapság egyre több kiállítást nyitnak meg, ami számos korábbi rendszer kultúrpolitikájára is jellemző volt. Ezt kutatná és dolgozná fel – aktualitása okán is – az elmúlt hónapokban döntésektől és kinevezésektől függő intézmény kiállítása.

tranzit.hu

Damjanich 4., Rottenbiller 39., Majakovszkij 110. / Menesi Attila

A tranzit.hu fókuszában a rendszerváltás aktuális téma. A „hosszú távú nemzetközi együttműködés” és kutatás számára figyelemre méltó lehetne a rendszerváltás körüli évek egyik legsajátosabb és legszabadabb művészeti intézménye, a Dekorátor Iskola, melynek hivatalos és nem hivatalos épületei a tranzit.hu új irodájának közelében voltak.

Vízivárosi Galéria

A művészet megszűnt helyszínei 1999-2012 / Menesi Attila (nem került kihelyezésre)

Az elmúlt hónapokban veszélybe kerülő és bezárt kortárművészeti helyszínek kapcsán a projekt az index, a művészet helyszínei kiadvány 1999-es megjelenése óta történt változásokat, megszűnt, elköltözött és átnevezett kiállítási helyszíneket tematizálja.

Menesi Attila

Tulajdonság

Doktori komplex vizsga, 2022. október 10.

Doktori programom kapcsán megkerülhetetlenné vált Manfred Flügge *Nagyváros lélek nélkül. Bécs, 1938* című könyve, amit egy történelmi kutatással egészítettem ki annak kapcsán, hogy hogyan talál fogást a történelem a szabadságon. Vagyis hogyan változhat meg minden a hatalom következtében és végződhet távolléttel, halállal vagy öngyilkossággal.

„Nem csupán az osztrák történelem kínos és rossz emlékű epizódja az 1938. március 11-e és 15-e között végrehajtott Anschluss, hanem egyszersmind maradandó tanulságokkal szolgáló, univerzális tandróma is. Igaz, hogy a német nemzetiszocialisták leigázták Ausztriát, Ausztria azonban maga is elindult a barbárság felé vezető úton, így hát a német bevonulás végső soron összhangban állt bizonyos belső mozgalmakkal. Jóllehet valószínűleg nem sorakozott fel az Anschluss mögé a politikai többség, mégis léteztek az országban olyan társadalmi és politikai erők, olyan politikusok, akik többé-kevésbé önszántukból erre az útra léptek, és ezt az utat egyengették.

Németországban jó néhány hónapig eltartott 1933-ban, mire a terror, a tilalmak és a megfélemlítés hatására maradéktalanul az NSDAP kezére került a hatalom, és minden állami szerv ellenállása megtört. A zsidók diszkriminációját és a nyilvánosságból való fokozatos kiszorítását, egyre szemérmetlenebb jogfosztását, kirablását és elűldözését szolgáló intézkedések bevezetése hosszabb időt vett igénybe Németországban. Bécsben mindössze néhány nap leforgása alatt lezajlott mindez, és úgyszólván egyik pillanatról a másikra tört ki a terror. A fékevesztett hatalmi erőszak ilyen hirtelen kitörése adja a márciusi bécsi események különlegességét.”

Az 1938-ban 49 éves, bécsi születésű Ludwig Wittgenstein 1937 és 1940 között Cambridge, a norvégiai Skjolden és Bécs között ingázik, az Anschluss idején távol van az osztrák fővárostól. 1940-től újra professzor Cambridge-ben.

A szintén bécsi születésű, 51 éves Erwin Schrödinger fizikust 1938-ban a grazi egyetem politikai megbízhatatlanság címén elbocsátotta állásából, zaklatások mellett azt is megtiltották neki, hogy elhagyja az országot, de ő feleségével Olaszországba szökött.

Sigmund Freud 82 éves 1938-ban, 47 éve él és dolgozik a Berggasse 19-ben. Június 4-én hagyja el az osztrák fővárost, 1939-ben Londonban hal meg.

Egon Friedell történész 60 éves 1938-ban, a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt ekkorra már betiltja műveit, március 16-án bécsi otthona ablakán kiugorva lesz öngyilkos.

Az ötödik példában egy regény folytatása pecsételődik meg 1938-ban.

A tulajdonságok nélküli ember az a regény, vagy már nem regény, amely meghaladja vagy megszünteti a műfaját. Többet tudunk róla, mint ahányan olvastuk.⁶⁸

Robert Musil 58 éves 1938-ban, megszakításokkal több, mint 25 éve él Bécsben, itt kezdi el *A tulajdonságok nélküli ember* című befejezetlen regényét, amit 21 éven át, élete végéig ír.

„Musil nem volt közvetlen fenyegetésnek kitéve 1938 márciusában, az Anschluss napjaiban, felesége pedig állítólag horogkeresztes jelvényt tűzött a gomblyukába, hogy ne essen bántódása, amikor elhagyta a lakást.

Egy csapásra megváltozott azonban Musil helyzete március 13-án”, amikor kiadója vezetője az olasz riviérára menekült. „Tulajdonképpen 1937 őszén meg kellett volna már jelennie a II. kötet befejező részének, mivel azonban az író képtelen volt elkészülni a húsz fejezetre rúgó szövegrész korrektúrájával, 1938 márciusára halasztották a megjelenést. Akkor, 1938 márciusában viszont szóba sem jöhetett többé a könyv kiadása.”

„Az Anschluss után hamarosan felkereste Musilt Bécsben Eugen Claassen hamburgi könyvkiadó, és nagyvonalú ajánlatot tett neki, mondván: megvásárolja műveinek összes jogát, újra kiadja a regényt, és elhárítja a propagandaminisztérium részéről támasztott akadályokat. Jóllehet anyagi problémái ezzel egy csapásra megoldódtak volna, az író mégis visszautasította az ajánlatot. Claassen azt tanácsolta Musilnak, hogy maradjon Bécsben, és jelentős szerepet ígért neki az új kultúrpolitikában, Musil pedig ezek után komolyan fontolóra vette, hogy Hamburg közelében telepszik le – ott működött a

⁶⁸ <https://magyarnarancs.hu/konyv/robert-musil-a-tulajdonsagok-nelkuli-ember-85692>

Claassen Verlag –, egyszersmind azonban már májusban elkezdte szervezni a kivándorlását.”

1938. augusztusában Olaszországba utazott a Musil házaspár. *A tulajdonságok nélküli embert* október 20-án betiltották a Német Birodalomban, Musiléknak sikerült új, három hónapig érvényes útleveleket szerezniük „a zürichi német konzulátuson, sőt a biztonság kedvéért belepecsételtettek az útlevelekbe még egy sanghaji vízumot is. Martha Musil útlevelében nem szerepelt a „J” (Jude, vagyis zsidó).”

Az év végétől több svájci városban tartott felolvasásokat. „Továbbra sem volt azonban egyértelmű, hogy csupán ideiglenesen tartózkodott-e külföldön, vagy pedig emigrációba vonult az író, és ő maga sem sietett ezt illetően felvilágosítással szolgálni a svájci hatóságoknak. Jóllehet állandó tartózkodási engedélyért folyamodott, végül mindig csak három hónapos periódusokra engedélyezte Musil svájci tartózkodását az idegenrendészet, márpedig így egyre újabb és újabb folyamodványokat kényszerült kitölteni az író, akit nemegyszer ellenőrzött a rendőrség is. Ennek ellenére sem kellett azonban óvadékot letétbe helyeznie Musilnak, James Joyce-szal ellentétben, akinek 20 000 frankjába került a svájci tartózkodás.”

„Hét hónapja élt már Musil Genfben, mégis rendszeres konfliktusokat okozott a főbélőkkal és az idegenrendészettel az, hogy még mindig Zürichben volt bejelentve. Valójában nem létező külföldi bevételeire hivatkozott az író a hatóságokkal folytatott huzavonában, de még most sem hanyagolta el magát: mindig kifogástalanul öltözködött, ügyelt a testápolásra, rendületlenül végezte szokásos tornagyakorlatait, és minden reggel akkurátusan rendet rakott az íróasztalán. Évi hatezer svájci frankból élt ebben az időszakban a Musil házaspár. Amikor egy berlini ügyvéd közvetítésével megpróbálta kipuhatolni, hogy lekerülhetne-e esetleg a tiltólistáról *A tulajdonságok nélküli ember*, egyik levelében árja származása mellett arra hivatkozott az író, hogy 1916-ban szót emelt már az Anschluss érdekében.

Díjátadó

játsszák: Bozóki András, Kiss-Végh Emőke, Ördög Tamás és a Kontextus osztály tagjai:
Albert Eszter, Borsay Ágota, Csitneki Nóra, Czeglédi Mátyás, Fodor Balázs, Nyirán Péter, Tóth Boglárka

konceptió: Menesi Attila

rendező: Ördög Tamás

A jelen megelőzése című kiállítás megnyitója, 2024. december 12., CEU Nyitott Galéria,
1054 Budapest, Nádor u. 11.

Kiss-Végh Emőke: Idén, március 15-e után december 12-én, az oroszországi alkotmány ünnepén is Munkácsy Mihály-díjakat adományozunk. A tavaszi hét díj tehát újabb nyolc díjjal egészül ki. Mint ismeretes, a Munkácsy Mihály-díj a kiemelkedő képzőművészeti tevékenység elismerésére adható magyar állami kitüntetés. A díjakat Bozóki András kulturális miniszter adja át.

Bozóki az asztalhoz lép, ahol a díjak vannak.

KVE: Munkácsy Mihály-díjban részesül Beck András szobrászművész, aki 1946-ban alapította meg Kmetty Jánossal közösen a Derkovits Kollégiumot, a Magyar Képzőművészeti Főiskolára fel nem vett munkás és paraszt származású fiatalok számára, hogy azokat a főiskolai felvételre felkészítsék. Neki köszönhető többek között a Kerényi Jenővel és Mikus Sándorral közös *Felszabadítás és újjáépítés dombormű*. Az idén, 1950-ben a Szabad Nép Székház falán felavatott monumentális alkotást a rendszerváltást követő évben vereti majd le az akkori igazgató. És bár Beck András hét év múlva, 1957-ben Párizsba emigrál, továbbra is lesznek magyarországi megrendelése.

A laudációk után a közönség soraiból kilépő díjazottaknak Bozóki átadja a díjakat. Kezet fognak, a díjazottak a mikrofonhoz lépve reagálnak, majd visszatérnek a közönség közé.

Nyirán Péter: Köszönöm a megtisztelő díjat. Köszönettel tartozom annak, aki a javaslatot megtette. A díj kuratóriumának és a Miniszter úrnak. Köszönettel tartozom édesapámnak és a családomnak. Tanáraimnak, mestereimnek, valamint a Képzőművészeti Főiskolának. Köszönettel tartozom továbbá a kollégáknak és a jelenlevőknek.

KVE: Munkácsy Mihály-díjat kap Ék Sándor festő- és grafikusművész, aki 1934-ben 10 év *Lenin nélkül* című plakátjával megnyerte a Lenin halálának 10. évfordulójára kiírt pályázatot. 1937-ben a moszkvai Képzőművész Szövetség elnökségi tagja lett. 1944-ben a Vörös Hadsereg katonájaként tért haza Magyarországra. Ék Sándor jelenleg *Rákosi elvtárs a salgótarjáni fronton* munkacímmű, 71 × 115 cm-es olajfestményén dolgozik, ami jövőre, 1951-ben fog elkészülni.

Csitneki Nóra: Mestereim tanításait szeretném felolvasni. Pontosság van minden ecsetvonásban, amit látok azt festem, magamból nem adok hozzá, nincs is rá szükség, elbeszéli helyettem a kép. Így készül az igazi realista portré. Csak nézem és megragadom őket, néma megfigyelő vagyok, csupán. Fegyverrel, festékkel és tollal tettem meg az utat Moszkváig, hogy aztán otthonra találjak itt köreikben, békesség, nyugalom, az idő megállt, mit nekünk még 40 év, ugyanolyan marad az érték. Berlinben forrt ki az Ars Poeticám, a kísérletezésből valóság lett, tiszta és lineáris, a korábbi kusza vonalak egységessé váltak, nincs már végtelen, egymásután, pszichózisom elvetve, szilárdan állok a földön önök előtt.

KVE: Munkácsy Mihály-díj illeti Pór Bertalan festőművészt, *A termelőszövetkezetek I. kongresszusa küldöttjeinek fogadása a Parlamentben* című 176 x 267 cm-es olajfestmény alkotója. Ő később így fogja megköszönni a díjat: A „kitüntetés nemcsak jutalom, hanem biztatás valamennyi magyar képzőművész felé, hogy még lendületesebben, még pártosabban, harcosabban haladjunk azon az úton, amelyen kezdő lépéseinket tettük meg... köszönetünk elsősorban szól a Magyar Dolgozók Pártja és szeretett vezérünk... felé, azért a sokoldalú, történetünkben még soha nem tapasztalt méretű anyagi és eszmei gondoskodásért, amellyel államunk népművelési szervein keresztül segítettek bennünket.” Pór Bertalan tavaly, 1949-ben Kossuth-díjban részesült, de jövőre, 1951-ben is kapni fog egyet.

Fodor Balázs: Mindenekelőtt engedjék meg, hogy megköszönjem a jelölőbizottságnak és a zsűrinek, hogy méltónak találtak e díj átvételére. Még inkább, ha érdemesnek; a méltóságos politikailag talán inkorrekt, s főleg igen modoros volna. Valamint köszönet a

díj alapítóinak is, hogy volt bátorságuk és képzelőerejük mértékegységgé avatni a mérhetetlent. S a művészet etalonját most itt tartom a kezemben. Tömege van. Tértfogata. Átmérője és kerülete. De nincs eleje, se vége. Érthetetlen. Akárcsak az, hogy a fényév: távolság. Mégis itt állunk valaminek a kezdetén. És ki tudja, ha a morzsás és borpecsés terítékek körül már mind nagygyá tettük egymást, – mondjuk újabb hetven év múlva – talán megunjuk a mértéktelent.

KVE: Munkácsy Mihály-díjat adományozunk Bernáth Aurél festő- és grafikusművésznek. Bár közel van még a két évvel ezelőtti Kossuth-díj és messze a *Munkásállam*, Bernáth 100 nm-es, pártközponti seccója, amiért még egy Kossuth-díjat adományozunk majd számára 1970-ben, a munkásmozgalom kezdeteiről készült vázlatait sem feledjük.

Tóth Boglárka: Köszönöm szépen a múltba és a jövőbe egyaránt tekintő felkonferálást, én is igyekszem ennek megfelelően szólni néhány szót. Az, hogy a Munkácsy-díjam, és a két Kossuth-díjam közül melyik képvisel valódi értéket, azt mindenki döntse el maga. Második Kossuth-díjamat az említett monumentális secco miatt kaptam, ami a 60-as évek magyar kommunista társadalmát ábrázolja, de pontosan milyen is ez a társadalom? 70-ben még díjat kaptam érte, majd a rendszerváltozást követően hosszú évekig egy vörös lepellet takarták le. A 2010-es években ismét terítékre került e mű és úgy tűnik, megérett rá a társadalmunk, hogy olvasni tudjon a múltbéli soraim között. Ezt tanácsolom Önöknek is, olvassanak a sorok között!

KVE: Munkácsy Mihály-díjban részesül Farkas Aladár szobrászművész. Munkásőr szobrászunk munkáit egy ideje a szocialista realista felfogás jellemzi. Az erős pártelvű gondolkodásról tanúskodó *Munkásőr* című, munkásőrt ábrázoló kislasztikája is realista szemléletmódban készült, ugyanakkor egy társadalmi jelenséget kontextualizál.

Albert Eszter: Meg szeretném köszönni mindazoknak, akik végig kísérték utamon ennek a díjnak átvételéig. Önazonos. Ars militans, politikus művész. Az én számomra ez megtisztelő jelző. Nem tagadom, politikus szobrász igyekszem lenni. Az anyag, melyet megformálok nem csupán témájában, de formájában is leköveti társadalmunk alakulását, misszióm mindig is ez volt. Az, amit csinálok sokak szemében kompromittáló, dehonesztáló művészet, sőt a művészet kategóriáján kívül áll. Azt hiszem. ez a pillanat is tanúskodhat arról, hogy sikerült ezen kategórián belül maradni.

KVE: Munkácsy Mihály-díjat kap Felekiné Gáspár Anni festőművész, a *Fütytös kalauznő* című festmény alkotója. Az idén, 1950-ben készült műalkotás a hazai szocialista realista művészet legemblematikusabb munkája, Terikét ábrázolja, a 49-es villamos lépcsőjénél, a Stollár Béla utcában, a nyomda melletti végállomáson.

Hosszabb csend után bekiabálás a közönség soraiból: Nem veszi át, nem veszi át! A bekiabáló egyre jobban szidalmazza a helyzetet, aminek KVE hangos éneke* vet véget, a bekiabáló távozik. Folytatódik minden, mintha semmi sem történt volna.

KVE: Munkácsy Mihály-díj illeti Kerényi Jenő szobrászművészt, akinek jövőre, 1951-ben avatjuk *Osztapenko-emlékmű*-vét. Az Ilja Afanaszjevics Osztapenko-t kezében zászlóval ábrázoló bronz szobor 435 cm-es lesz, ide épp nem férne be.

Czeglédi Mátyás: Köszönöm.

KVE: És végül Munkácsy Mihály-díjat adományozunk Szabó Iván Jenő Lajos Tihamér szobrászművésznak, a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége főtítkárának, majdani Munka Érdemrend, Tornyai-plakett, Bartók-plakett, SZOT-díj, Érdemes művész, Kiváló művész, Munka Érdemrend arany fokozata és Szocialista Magyarországért Érdemrend díjazottnak, az egyetlen, 2024-ben is álló, illetve ülő *Lenin* szobor alkotójának. Kevesen tudják, hogy a fáraó-szerű proletár vezér szobrása készíti majd el az egykori Lenin körút utcanév táblája melletti *Lenin* domborművét is, ily módon a public art egyik legkülönlegesebb szerzőjeként.

Borsay Ágota: Mindent ez jelent, a fizikai és a szellemi erőnlét. A tánc térbeli és időbeli alkotás, a szobor csak térbeli, a művész feladata aktualizálni vagy örök érvényűvé tenni. Én ezért megragadom a pillanatot, az embert, és azon belül is a nőt.

KVE: Gratulálunk a díjazottaknak. A függetlenség nem állapot, hanem magatartás. A díjátadó véget ért.

* Fehér galamb szállt a házra,
Édesanyám, isten áldja!
Tudom is, hogy fáj a szíve,
De azér(t) csak isten véle!

Galamb száll a háztetőre,
Édesanyám, isten véle:
Köszönöm a nevelését,
Eddig való szívességét

Köszönjük: Asztalos Zsolt, Beöthy Balázs, Máriás Béla, Nagy Gabriella, Pál Csaba

Sajnáljuk: Gál András, Koronczi Endre, Tasnádi József

Menesi Attila

Komfortzóna a Magyar Nemzeti Galériában

Artmagazin Online, 2023. december 29.⁶⁹

A művészi szabadság kontextusai. Különös tekintettel a 2013 – 2025 időszakra című DLA értekezésemen dolgozok jelenleg (egyéni fokozatszerzés, MKE, 350 000 Ft költségtérítés). Szabadság-értelmezésekkel és -elméletekkel foglalkozok, de az *Anschluss*, *A tulajdonságok nélküli ember*, az educational turn (és a magyarországi visszafelé fordulás), a *State of Artistic Freedom Report, a Systematic Suppression: Hungary's Arts and Culture in Crisis* is fókuszba kerül, nem beszélve azokról a válaszokról, amiket három kérdésemre adott (vagy nem adott) az a több, mint száz művész és művészeti szakember, akik a *független képzőművészeti tanszék* eddigi projektjeiben részt vettek. További interjúk, térképek, modellfejlesztés, Michael Asher egyetlen köztéri munkája, a Kontextus Intézet ötlete és a jelen megelőzése is szóba kerül, de ezekről majd később. A disszertáció, terveim szerint, 2024 közepére készül el.

A *2023 (édes hazánk)* munkacímű fejezetben vagyok: „Veszélyes, amit csinálók, mert hosszú távra kiírhatom magam a szakmából. Ennek már most is vannak jelei, kimaradok projektekből. Kiállításból, konferenciából, pályázati anyagból. Ilyen szintre jutott a komfortzóna, az igazodás és az öncenzúra Magyarországon a biztonsági művészet korában. Vagy ha benne lennék, nem dumálnék? Nekem semmi se jó? Még mindig ott tartok, hogy nem megyek be azokba az intézményekbe, ahol már régen újra kiállítanak az egykori aktivisták? Miért nem tudok közösséget vállalni a mindenkire ránehezülő rendszer szereplőivel?”

És akkor felhív Mélyi, hogy vajon én miért nem vagyok benne a kilencvenes években, volt-e valami konfliktusunk a kiállítás (egyik) kurátorával? Nem volt. Lehet, hogy most lesz?

Az utóbbi években az intézményrendszeren kívül tevékenykedek a *független képzőművészeti tanszékkel*, melynek létrehozásában a kortárs képzőművészeti szcénát sújtó kultúrpolitikai változások is szerepet játszottak. 2013 óta különböző aktivitásokkal

⁶⁹ https://www.artmagazin.hu/articles/vendegtartalom/komfortzona_a_magyar_nemzeti_galeriaban

vagyunk jelen, miközben új tereket, közösségeket és nyilvánosságot teremtettünk. Szerteágazó tapasztalatokra tettünk szert a kortárs képzőművészet és felsőoktatás kapcsán, folyamatosan megújuló network-kel.

A szcénában pedig azzal vagyok jelen, hogy nem vagyok jelen. De azért azt nem veszem jó néven, ha kiretusálnak a kilencvenes évekből. Hello szakma! Miafasz, meddig süllyedünk még? Ne kamuzz, ne torzíts, ne hamisíts!

Abban a tíz (tizenkét) évben jutottam el a helyspecifikus munkáktól az intézményspecifikusig. Felleptem a műtárgytermelés ellen, létrehoztunk egy kiadványt, ami ma is jelen van a szcénában, a művészi szabadság magas fokaként éltem meg a Szent Kristóf szobor áthelyezését (az *Áthallás* kiállításon). Nemzetközi kiállítások (ebből volt a legtöbb), artist-in-residence programok, publikációk és szerencsére kevés díj. Egyenes út vezetett onnan a mai aktivitásokig.

Sajnálom tehát, hogy a „fiatal kollégák” így ismernek meg egy korszakot, mert nincs, aki megfelelően átadja, elmondja, megírja. Sajnálom, hogy nincs közös emlékezetünk és szabadság-élményünk. Sajnálom, hogy csak „megközelítési kísérlet”-ek vannak, mert „mindenki” meghúzza magát az intézményrendszerben ahelyett, hogy ezen dolgozna.

Én ugyanezzel a generációval dolgozok együtt a *f***k* projektekben, de egészen más tapasztalataim vannak. Szívesen beszél(get)ek arról is, nyilvánosan.

Sok minden történt velünk a kilencvenes években (is), felsorolok néhányat, ami velem. Szinte egyik sem Techno, de mindegyik Cool, nyomokban médiatörténeti információkkal és a „rejtett szcéna” művészettörténeti aktivitásaival.

89-ben (ha már 1989-2001 az időkeret) a Lágymányosi Közösségi Házban és a Művész Moziban volt kiállításom. Nagy élmény volt a rendszerváltás évében a *HOVÁ MENJÜNK MOZIBA?* plakátra kerülni a Joseph Kosuth-tól kölcsönzött *NOT AN ARTWORK* címmel. Így szignózta ugyanis Kosuth azt a 14 x 9 cm-es, félbehajtott papírlapot, amire azt írtam budapesti kiállításának megnyitóján (szintén 89-ben) a Knoll Galériában, hogy *KÉT SZÉK*. A gyors és játékos provokáció hevében megkértem a vele beszélgető Beke Lászlót,

hogyan mutasson be és írassa alá legújabb munkámat. Kosuth-nak nem tetszett, Bekének annál inkább, találkozásainkkor a „magától értetődő tiszteletlenség” példajaként rendszerint szóba is hozta.

90-ben már tagja voltam a Stúdiónak (88-tól, 95-től 99-ig pedig vezetőségi tag). *Állandóan Zárva tartó Múzeum* címmel a Francia Intézetben volt kiállításom, még a Szekfü utcában. A katalógusban a magyar szövegeket franciára fordítottuk, azokat pedig vissza magyarra. Cool!

91-ben éppen a Magyar Nemzeti Galériában volt a Stúdió éves kiállítása, ezen egy olyan, nagyméretű festménnyel szerepeltem, ami saját, kitakart háttérét „ábrázolta”. Ezt látta meg az akkor éppen Budapesten tartózkodó Monika Wucher és Christoph Rauch (akik a hamburgi (akik a hamburgi PBK (Projektförderung Bildende Kunst) aktivistáiként, ha valaki nem tudná, számos projektet valósítottak meg a 90-es években magyar művészekkel) és megkerestek, hogy dolgozzunk együtt (több, mint 25 közös projektünk jött létre utána).

92-ben a Stúdió Galériában állítottam ki, a Bajcsyn. Ez volt az első, műtárgy nélküli kiállításom. Falhibákat, festékfoltokat és szőghelyeket fixáltam lakkozással – a festészet utolsó fázisával – A4-es, illetve utána más helyszíneken, más, különböző méretekben. „Eltűnő művek”, „ready-made freskó”, „Houdini képzőművészeti reinkarnációja”, ahogy ezek meghatározódtak a korszak meghatározó szakemberei által. Ugyanebben az évben Párizs, Gerhessel, Kácserral és Pacsikával (*Jeune Peinture*, Grand Palais). *Epigon* kiállítás (első, második és majdnem harmadik, az akkori szcéná azóta is példátlan önszerveződő eseményei).

93-ban többek között a Józsefvárosi Galéria padlóját csiszoltam fel és lakkoztam újra az első Christoph-fal közös projektben + *A Gondolat formái I-II*.

94-től voltam Derkós, majdnem ki is basztak a *Zsebkendők impresszionista festők életrajzi regényein* című munkám miatt, de volt teremörszék párnájának másolata, meg parkettaszegély is (nagy büszkeségek!). Részt vettem a *Germinations 8* kiállításon (Breda, Varsó, Madrid, Athén).

95-ben lebontottuk a Liget Galéria falait Christoph-fal. *Galéria-sztriptíz*, ahogy Sugár fogalmazott a kiadványban, de nem is a bontás, hanem az akkor már nagyon jól ismert progresszív helyszín intézményrendszeri összefüggései érdekeltek minket. Linzben

Beöthyvel, Csörgővel, Eperjesivel, Laknerrel és Szilivel állítottunk ki, de volt éves kiállítás is a Vigadóban. Ezúton is köszönöm a Nemzeti Kulturális Alap díját!

96-ban volt *A legkevesebb*, az első stúdiós kurátori kiállítás. Az akkori *Új* (rég) *Művészet* cenzúrában jártas munkatársa írt róla, kiemelve, hogy milyen szépen játszottam a világítással, miközben magát a műtárgyat észre sem vette. Ugyanebben az évben Prágában, a Vár Labdatermében egy oszlopot építettem a konzol alá (*Permutációk és kombinációk*, Beöthyvel, Csörgővel, El-Hassannal, Laknerrel, Várnaival és Veszelyvel). A Budapest Galériában pedig láthatóvá tettem a kiállítótérből az irodát a *Marcel Duchamp magyarországi recepciója* idejére (minimum új irány). Ebben az évben indult az *Éjjeli Őrjárat* (az első olyan művészeti folyóirat Magyarországon, amely csak az interneten volt elérhető. 1996. december 19-én indította el Vámos Tibor, a SZTAKI akkori igazgatója), az elsőben rólam írt Tímár Kati. Techno!

97-ben a *Rejtőzködő* kiállításon olyan falborítást csináltam a fenti lépcsők mellé kapaszkodóval, mintha az a múzeumi szürke belsőépítészeti egység része lenne. Ugyanebben az évben voltam egyhónapos residency programmal Hamburgban és ugyanebben az évben csináltuk meg Koronczival a *Constans* kiállítást (azzal az akkor különleges koncepcióval, hogy a résztvevő hat művész ugyanazon a helyen állít ki, ahol már egyszer szerepelt).

98-ban Berlin kétszer: *...auf dem Tish des Hauses* a Haus Ungarnban és minimalisms az Akademie der Künste-ben. A *Gallery by Night-on* pedig Matthew Higgs (aki jelenleg a New York-i White Columns igazgatója) engem kért fel az egyik estére. Akkor festettem ki a Stúdió Galéria irodáját, miközben annak tárgyait a galériatérben állítottam ki. Cool!

99-ben mutattuk be az *index, a művészet helyszínei* című kiadvány próbaszámát. A 2006. novemberétől megjelenő link-mellékletek egyedülálló gyakorlatként dolgozzák fel a magyarországi kortárs kultúra aktivitásait különböző kontextusokban. Az *index-link* újra hajtogatott harmadik korszaka 2021. márciusában kezdődött el 75 kortárművészeti helyszín jelenlétével. 2023. novemberében a 162. index és a 124. link szám jelent meg. Médiatörténeti adalék: a részben névazonos *index.hu* 1999. május 18-án indult, mi április 26-án jelentünk meg!

2000-ben öt közös projekt Christoph-fal, Stuttgartban, Ulmban, Hamburgban és kettő Budapesten. A *Média Modell*-en a Műcsarnok biztonsági kameraival játszottunk, beállításainak megfelelően állóképet készítettünk a termekről. A nagyításokat az egyik teremben helyeztük el a falon, a biztonsági monitor 4x4-es elrendezése szerint. Egy videokamera segítségével ezeket a képeket egy képként az előcsarnokban elhelyezett képernyőre küldtük. TechnoCool!

És persze az *Áthallás*. Néhány nap alatt kaptam szakintézményi, fővárosi kulturális bizottsági és közterület használati engedélyt a Műcsarnok közelében álló Szent Kristóf szobor áthelyezésére. Amit a kiállítás keretében a bal oldali ablakhoz helyeztem át egy magasabb, az intézmény padlószintjével azonos magasságú talapzatra, úgy, hogy a szobor befelé nézett a Műcsarnok 153 nm-es termébe, ami teljesen üresen maradt, miközben a többi zsúfolásig megtelt műtárgyakkal. A látogató tekintete az üres termen végighaladva, az ablakon kinézve találkozhatott Szent Kristóf és a kis Jézus közeli tekinteteivel.

A következő évben, a *Szervíz* kiállítás alkalmából Erhardt és Várnagy ezt a termet Menesi teremként használták projektjükben. A szoboráthelyezés áthallása 23 évvel később még érvényesebb (és számomra félelmetesebb): a múltba révedés nem más, mint alibi, a jelennel való szembenézés megúsása.

2001-ben annyi minden történt, hogy felsorolni is hosszú: párizsi residency, *notes for Budapest*, *Open house* a Műcsarnokban. BTW szeptember 12-én utaztam Párizsba, a Glassbox kiállításra (Menesi, Nemes, Szépfalvi), ma is megvan az aznapi *New York Times* (Andrea félve vitt ki a reptérre, Luca 9, Móric 7 éves volt, Vica még sehol).

Jó látni benneteket a lépcsős csoportképen, egyre több a Munkácsy-díjas és egyre több lesz az MMA-tag, mit gondoltok erről? Mit csináltok manapság, ki milyen aktivitással van jelen, ugye nem csak megnyitókra jártok?

Megnyitó

index-link, 2020. május-június (a Covid19 járványügyi intézkedések értelmében 2020 tavaszán határozatlan időre bezártak az intézmények, de az *index-link* megjelent)

2006-ban (ugyanabban az évben, amelyben néhány hónappal később megjelent az index első melléklete, a link) részt vettem a sparwasser hq által kezdeményezett *in action!* című projektben. A kapcsolódó kiadványban *the big shutdown* címmel írtam szöveget (a felkérés szerint annak a „shut (in)” szóból kellett kiindulnia).

FIGYELEM! AZ ALÁBBI SZÖVEGRÉSZLETEK AZÓTA MEGVÁLTOZOTT INTÉZMÉNYRENDSZERI ÖSSZEFÜGGÉSEKET TARTALMAZNAK (14 évvel később másképp fogalmaznék)!

„A kortárs magyar képzőművészet problémáiról folyamatosan szó van, mégsem változik semmi. A szereplők egymásra mutogatnak. A kritika intézményesült és a fehér falakra került. Nincs megállás, mert – a terveknek megfelelően – sorra nyílnak a kiállítások.

Lenne egy javaslatom, ami régóta foglalkoztat: zárjon be egyszerre az összes kiállítási intézmény egy időre. Nem vicc, Budapesten, 2006 szeptemberében, egy teljes hónapra. Fél év alatt megszervezhető a projekt és az augusztusi nyári szünetek tovább fokoznák az ötlet hatását.

Ebben az időben a kortárs magyar képzőművészet nem lenne lát(ogat)ható Budapesten, de a külföldi anyagok is ládában maradnának. Semmi kiállítás, sehol egy festmény vagy egy installáció. Semmi megnyitó, nincs pogi, nem boroznánk a galériában. Nem is találkozoznánk ott, nem tévedne be senki. Nem jelenne meg az index, üresek lennének a programajánlók, nem kapnánk meghívókat, a weboldalak sem frissülnének. Nem lenne miről írni, üresek lennének a művészeti lapok oldalai, vagy meg sem jelennének. Hiányművészet lenne. A turisták zárva találnák a Szépművészeti Múzeumot, kongana a lumú az ürességtől és csend honolna a Múcsarnokban is. Egyetlen jegyet sem adnának el a Kogartban, senki sem nyitna ajtót a galériásokra és egy árva lélek sem lenne a múzeumokban. (Néhány művész persze portfóliót mutogatna titokban, a kurátorok pedig régen látott kiállításokra emlékeznének lopva.)

A nagy bezárás azonban túlmutatna a pillanatnyi hiányművészetén, helyzetbe hozná a művészeti szcénát. A nagy bezárás célja, hogy a szakma szembenézzen saját magával.

Nyilvános beszélgetéseket lehetne rendezni a művészeti játéktér szereplőinek részvételével. Túrákat szervezni az üres helyszínekre, hogy az emberekben tudatosuljon a hiány, találkozásokat kezdeményezni egymás számára ismeretlen művészek és kurátorok között. A technikusok kibékülhetnének a takarítókkal és a teremőrök is más színben látnák a világot. Az egy hónapos – a zárva tartásból megspórolható – büdzséből pedig már előre komoly kommunikációs munkát lehetne végezni, mind a hazai, mind a nemzetközi színtereken.

Október első hetében azután újra nyílnának a helyek, megkezdődne az új időszámítás. A nagy bezárás utáni kortárs magyar képzőművészet.” (Menesi Attila, 2006. február)

A januári ikOn tortakonferencián (ez már 2020!) a kerekasztal beszélgetés záró megállapításaihoz – 10 évvel ezelőtti végszó, elodázott szintlépések, relatív pozíciók, hiányzó társadalmi bázis, befelé beszélés – kapcsolódóan azt találtam mondani, hogy ha igazán változást szeretne a szakma, akkor az azt fenntartó szereplők hagyják el az intézményrendszert. Bár többen is veregették a vállam a büfében utána, semmilyen feedback nem érkezett a felvetéssel kapcsolatban. Nem véletlenül.

Az elmúlt évek a biztonsági művészet korát hozták el Magyarországon. A folyamat a pályázatok nélkül vagy „fentről” kinevezett intézményvezetőktől kezdve a politikusok megnyitókön történő megjelenésén keresztül a cenzúráig (a sor folytatható) pontosan nyomon követhető (mindezek közül a cenzúra és az ÖNCENZÚRA a legsúlyosabbak, de ez egy másik dolgozat témája lesz).

A karanténstratégiák – használjuk a fülünket, online múzeum, hogyan hat a járvány a jövőnkre? stb. – mellett most ragadjuk meg azt a művészettörténeti pillanatot, amikor ezen (az egykori NKA elnök kedves szavait idézve) „hajtogatott A2-es lapon” azt láthatjuk, amit éppen nem láthatunk (on view = no view).

Most pedig megkérem Mélyi József intézményrendszeri szakértőt, hogy nyissa meg vagy zárja be a kiállításokat.